

VLADIMÍR PÍŠA

O VÝVOJI

PRAHY

V RANÉM

FEUDALISMU

Nejstarší dějiny Prahy lákaly odedávna naše i cizí badatele, aby poodhrnuli trochu roušku tajemství zahalující její počátky. O vývoji města na začátku

raného feudalismu jsme dosud poznali mizivě málo dokladů. Písemné zprávy se omezují povětšinou na legendy a kronikářské záznamy mladšího data než samy děje. Soudobé věrohodné listiny pocházejí až z hloubky raně feudálního období.

Dnes nás zajímají nejvíce hmotné doklady osvětlující život tehdejších obyvatel města. Podle nich se totiž ve srovnání s kronikami, listinným materiálem a někdy i s legendami a tradicí dovíme tolik, abychom mohli spolehlivěji určit vývojový stupeň tehdejší společnosti.

Naše studie chce seznámit veřejnost se čtyřmi vývojovými rekonstrukcemi pražského území v období raného feudalismu. Podkladem k těmto plánům jsou kultovní památky (kostely, kaple, kláštery, synagógy) i obytná stavení a výrobní dvorce (hrady, dvorce, domy), pokud se nám zachovaly ve hmotě nebo jsou připomínány hodnověrnými písemnými prameny.

Během dosavadních prací na výzkumu památek raně feudálního období

v Praze jsem došel k názoru, že by byla chyba vůbec se nezabývat pozdějšími záznamy starých tradic, které se nějakým způsobem snaží přiblížit současníkům nejstarší děje Prahy. Proto jsem se rozhodl zaznamenat v rekonstrukčních plánech i ty památky, o nichž se zmiňují jen tradice a legendy, ovšem formou, která zřetelně odlišuje zachované nebo jinak nesporně doložené svatyně či světské stavby od těch míst, jež připomínají jen tradice či legendy.

Vyznačil jsem dále i lokace, jejichž výskyt v příslušném období se může hypoteticky předpokládat podle logiky vývoje osídlení na základě hodnověrných dokladů z následného evolučního stupně. Stejně tak jsem odlišil i památky, které hypoteticky zařazuji do vývojového plánu jen na základě nějaké analogie, například patrocinia kostelů či stavebního typu, popřípadě i zakladatele.

Dosavadní rekonstrukční plány Prahy se zabývaly ponejvíce jen koncem raného feudalismu, kdy již Praha byla hotovým městem, pokud tak nazýváme formu sídliště. Proto tento první pokus je nutno mírně posuzovat. Výslovně připomínám, že podkladem k uveřejněným rekonstrukcím vývojových stupňů raně feudální Prahy nebyly dosavadní archeologické nálezy předmětů hmotné kultury, jako keramiky, nástrojů apod., protože výzkumy ve vnitřní Praze se omezovaly dosud na záchrannou dokumentaci náhodných nálezů, popřípadě se jednalo jen o malé prozkoumané plochy stavení, kde nutně unikaly širší sídlištní souvislosti.

Rekonstrukční plány nepokládám vůbec za konečný názor na vývoj osídlení Prahy, ale za pracovní domněnku, která má hlavně odlišit zachované a jasně doložené památky od míst, o kterých se zmiňuje jen tradice či jejichž existenci si v rekonstruovaném období domýšlíme jinak.

První plán nám ukazuje Prahu kolem roku 930, po smrti knížete Václava, postavy, s níž je spojována česká státoprávnost v obdobích feudalismu a kapitalismu, knížete šířícího novou feudální kulturu, křesťanství, takže byl záhy po smrti vyznamenán tehdejší nejvyšší poctou, prohlášením za svatého.

Druhá rekonstrukce se pokouší přiblížit nám období vývoje sídliště těsně před rokem 1118, kdy strašná povodeň zničila značnou část sídliště v pobřežním luhu i na maninské terase (Píša — 1958, Stará tvář, obr. č. 38).

Třetí vývojový plán nás zavádí do Prahy po výstavbě strahovského kláštera kolem poloviny 12. století, ještě před dokončením stavby kamenného mostu Juditina, do města s rostoucím počtem bílých opukových románských staveb.

Čtvrtý, poslední rekonstrukční plán znázorňuje již hotové sídliště, skutečné město na počátku vrcholného feudalismu kolem roku 1230, kdy se končí jeho raně feudální výstavba.

Studie doprovází slovně tyto čtyři rekonstrukční pokusy. Zdůrazňuje zejména některé autorovy domněnky o existenci památek, o jejichž lokaci a vročení existuje již obsáhlá literatura. Uvádí i jiné názory na postup osídlení a vývoj sídliště. Všechny vývody pokládá autor za pracovní pokus, který chce přiblížit

poněkud celou problematiku vývoje raně feudální Prahy konečnému cíli. Tohoto cíle dosáhneme jedině po provedení důkladných archeologických výzkumů. Mám dojem, že vyčerpávající archeologické výzkumy lze ještě ve vnitřním městě provést tak, aby jejich výsledky nás dovedly k zmíněnému konci. Velkou příležitostí k rozsáhlé vědecké činnosti na objasnění počátků historické Prahy bude připravovaná rehabilitace historického jádra města, pražské městské rezervace. Při ní bude možno prozkoumat důkladně historické stavby, a to jak metodou historickoarcheologickou, tak hlavně stavebně archeologicky, abychom poznali dokonale jejich vývoj po všech stránkách. Stavební zabezpečování památek nám umožní i zevrubné poznání jejich okolního terénu, kde bude možno se dokonale seznámit i s archeologickými doklady a zjistit i stratigrafii půdy vnitřního města v době jeho historického osídlení. Největší a nejlákavější příležitostí pro historické disciplíny bude velké otvírání pražského povrchu při výkopu tras podpovrchových tratí hromadné městské dopravy. Tratě povedou středem Starého Města přes Staroměstské náměstí a místy, kde předpokládáme nálezy dokladů osídlení z počátku raně feudálního období i starších časů. Pracovníci Československé akademie věd — Archeologického ústavu a Pražského střediska státní památkové péče vypracovali předběžné návrhy výzkumů v rámci výstavby tratí podpovrchové hromadné dopravy v Praze. Jsme přesvědčeni, že výsledky výzkumů umožní historickým disciplínám osvětlit počátky historické Prahy podstatně více než dosud.

Dříve než přistoupíme k jednotlivým fázím vývojových rekonstrukcí raně feudální Prahy, seznámíme se s některými zmínkami o Praze obsaženými v našich nejstarších letopisech a legendách.

Montecassinský mnich Vavřinec píše asi v r. 992:

„... jest kraj, jež obyvatelé Slavonů nazývají, nejen hojností všelikých věcí oplývající, nýbrž i dostatečně slynoucí hrdinskými a bojovnými muži. V tomto kraji leží město od pradávna nazvané Praha, jež hodíc se za sídlo královské od vladařů oněch končin bývá obýváno...“

(FRB I, str. 170)

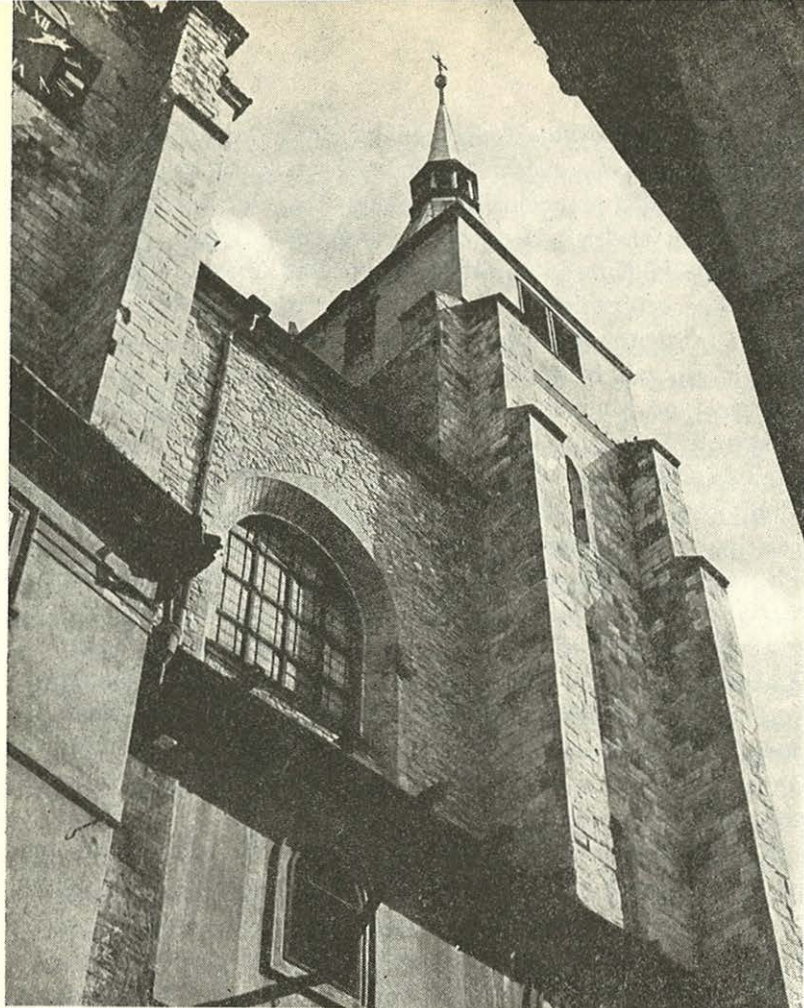
Legenda o životě kněžny sv. Ludmily, zvaná podle začátečních slov Diffundente sole, praví o Praze:

„Čechové ale a Slované na severu bydlící v podnebí studeném, modloslužebnictví jsouce oddáni, dlouho bez zákona a knížete zůstávali. Konečně jistou věštkyní vybičnuta vystavěli město Prahu; a našedše jakéhos vele-moudrého a obezřelého muže, jménem Přemysla, sobě za knížete jej zvolili a nadřečenou věštkyni, jež slula Libuša, za manželku mu dali.“

(FRB I, str. 192)

Křišťanova legenda o životě prvních českých světců praví o Praze:

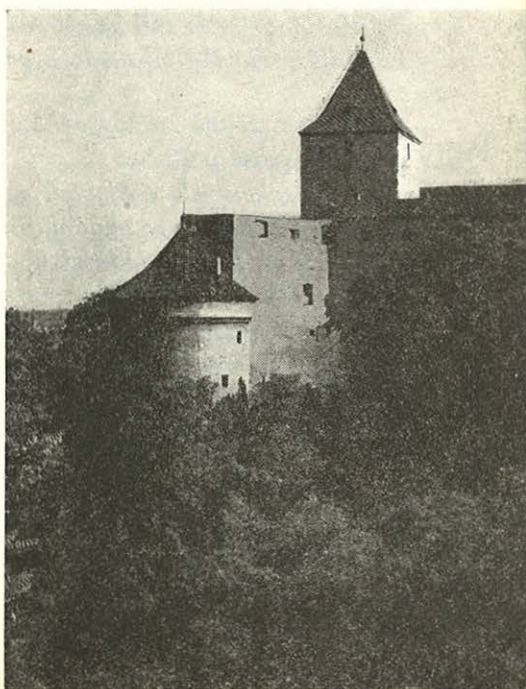
„Slované pak v Čechách, bydlíce na severu, modloslužebnosti byli od-

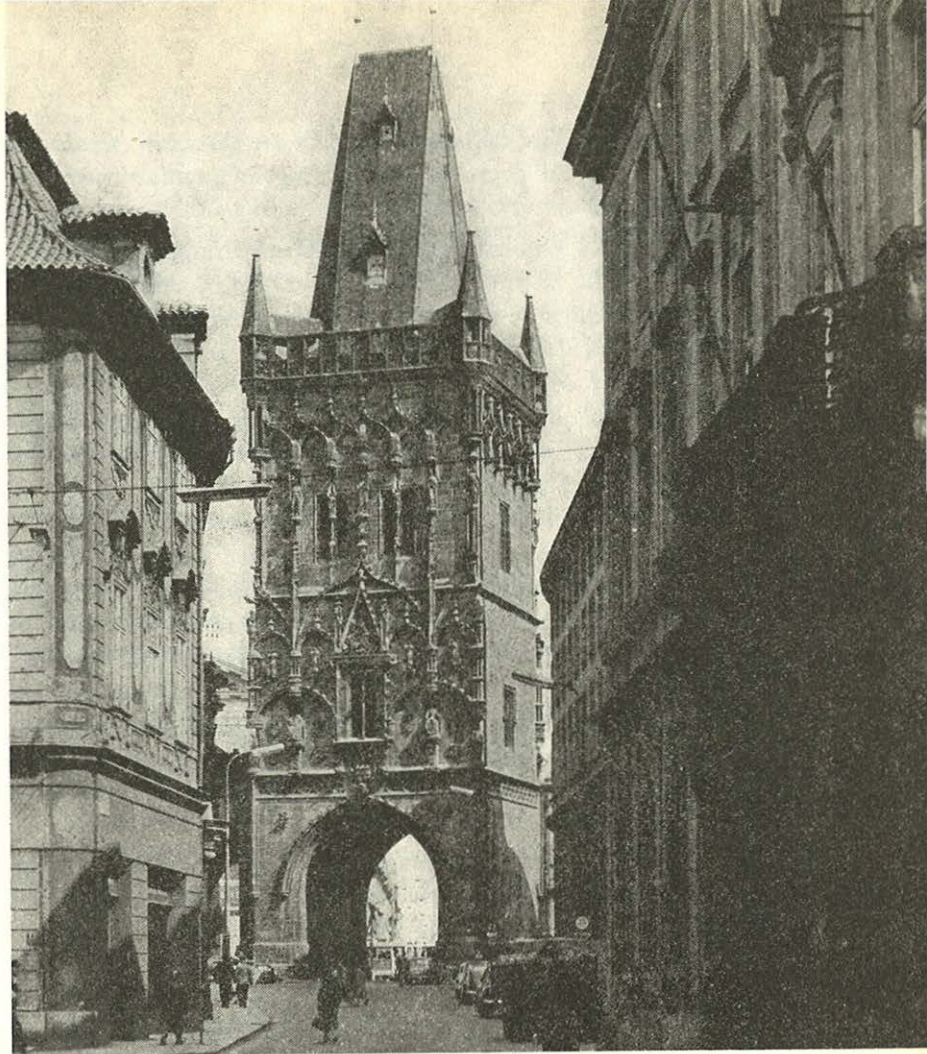

Kostel sv. Jiljí na Starém Městě, postaven v letech 1339—1371. Snímek: Jitka Janatková

Věž Mihulka a Jelení příkop; jedna z věží pozdně gotického opevnění severní strany Hradu — z 15. století. Snímek: Josef Ehm

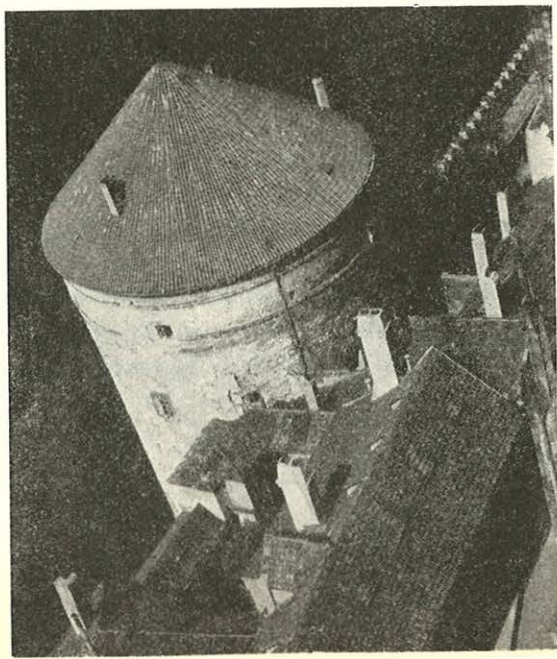
Z PRAŽSKÝCH VĚŽÍ

Prašná brána, součást králova dvora, založena roku 1475, naposled renovována v letech 1961—1963. Snímek: Jitka Janatková

Věž Daliborka a Černá z Jeleního příkopu. Černá věž je zbytek románského opevnění Hradu — kolem 1135. Snímek: Josef Ehm

dání, ... k jisté věštkyni, jak pověst vypravuje, se obrátili, žádající ji za radu a odpověď prorockou. Obdrževše ji, založili město a pojmenovali je Prahu ...“ (FRB I, str. 202)

Kosmas, český kronikář, praví o založení Pražského hradu:

„V době těchto prvních počátků práv jednoho dne řečená paní, jsouc věštným duchem nadšena, před svým mužem Přemyslem a v přítomnosti staršího lidu takto věštila: Vidím veliký hrad, jenž slávou nebes se dotkne, ve hvozdě leží místo — je vzdáleno ode vsi této na třicet honů a mez mu určují vltavské vlny. Toto místo na severní straně pevně chrání hlubokým údolím potok Brusnice, na jižním však boku široká hora velmi skalnatá, jež slove Petřín, převyšuje okolí. Hora toho místa se zkrucuje na způsob delfína, mořského vepře, směrem až k řečené řece. Až tam přijdete, naleznete člověka, an uprostřed lesa teše práh domu. A protože se u nízkého prahu i velcí pánové sklánějí, podle této příhody hrad, jež vystavíte, nazvete Prahou ... Ihned kráčeji v staletý hvozd, a nalezše dané znamení, vystavějí na řečeném místě hrad Prahu, vévodící celým Čechám.“

(Kosmas—Hrdina, str. 26—27)

Obchodní zpravodaj, zkušený cestovatel, jehož vlastní byly země Středomoří, kolébka městských civilizací a dálkového obchodu, Ibrahim Ibn Jakub napsal ve svém líčení z cest po zemích západních Slovanů o Praze toto důležité svědectví:

„Město Fraga je postaveno z kamene a vápna a je nejbohatší z měst na obchod ... Jejich země je nejlepši ze zemí na severu a nejbohatší na potraviny. ... A v městě Fraga dělají sedla, uzdy a šitý, které ve svých zemích používají ... (Slované) mají dokonalou výzbroj z pancířů, helem a mečů ...“

(Cestopis z let 965 — překlad z Lorencova rukopisu, uloženého ve SŽM — Praha)

Svědectví o bohatství Prahy doplňuje vhodně Kosmas z dob, kdy sám žil, a tudíž je jeho záznam nanejvýš věrohodný:

„... nikde se lépe neobohatíš, ani více nezvelebiš, než v podhradí pražském a v ulici vyšehradské. Tam jsou židé mající plno zlata a stříbra, tam jsou ze všech národů nejbohatší kupci, tam jsou nejzámožnější peněžníci, tam je tržiště, na němž se bohaté kořisti přebohatě dostane tvým vojákům.“ (Řeč kněžny Wirpirky v roce 1091) (Kosmas—Hrdina, str. 134)

Další líčení osobního zážitku uvádí Kosmas k roku 1118, kdy praví, že:

„Vltava, náhle prudce vyrazivši ze svého řečiště, ach, kolik vsí, kolik v našem podhradí domů, chalup a kostelů svým přívalem pobrala! Neboť kdežto jindy, ač se to málokdy stává, povrch vody sotva dosahoval podlahy mostu, za této povodně vystoupila voda přes deset loket nad most.“

(Kosmas—Hrdina, str. 190)

I vznosné věnování Vincentiova letopisu královně Juditě v sedmdesátých letech 12. století je svědectvím současníka o Praze:

„Hle, drahá naše Judito, nejslavnější a nejjasnější česká královno, Vaše skutky ukazují, jak velice jste moudrá, ušlechtilá a přičinlivá, totiž rozličné výzdoby klášterů, podpory kněží a chudých poddaných, a když již pomínu jiné nesčetné činy, hlásají je zbudování královského kláštera ke cti svatého Jana Křtitele v Teplících, a co nad všechno vyniká, císařské dílo Pražského mostu. Vždyť co nemohl žádný z knížat, žádný z vévodů, žádný z králů až do Vašich časů začít nebo vymyslet, to jste Vy, slavná naše panovnice, zbudovala za tři léta . . .“

(*Vincentius-Heřmanský*, str. 50)

I Johannes Butzbach ve svém povídání o kacířské české zemi z konce 15. století oslavuje Prahu slovy:

„Toto město bylo, jak alespoň vypravují české kroniky, založeno krátce po časech Abrahámových, stejně jako města Trevír a Worms, a bylo již tehdy váženým sídlem královským a velekněžským.“

(*Z publikace Město vidím veliké, Praha 1940*)

Poslední zmínku z cizí literatury doby pohusitské uvádím pro poznámku o českých kronikách, které, jak je vidět, vždy vznik Prahy kladly do nejstarších dob, aniž dnes víme, proč. Hrála zde vždy značnou roli touha každého historického spisovatele odsunout počátek slaveného města do nejstarších časů. Proto musíme dnes velmi pečlivě zkoumat a hodnotit podobnou starou literaturu. Proto také pokládáme dnes Kronyku českou Václava Hájka z Libočan z roku 1541 za doklad české historické literatury první poloviny 16. století, psané soudobou svéráznou češtinou, ale nikoli za pramen českých dějin pro období, kdy spisovatel sám nežil, a tudíž nelíčil současné nebo i zažité události.

Zvláště dnes můžeme kriticky hodnotit všechny písemnosti, které nejsou hodnověrným záznamem současných událostí. Chyba by ale byla, kdyby staré tradice a legendy byly bezvýhradně odmítány jako smyšlenky autorů těchto spisů.

Proto v našich rekonstrukčních plánech jsem zařadil i ty památky, o nichž je zmínka v Hájkově kronice, ovšem výlučně jako místa zmíněná jen tradicí, nikoli věrohodným pramenem doložená.

VÝROBNÍ A TRŽNÍ MĚSTO

Člověk se nikdy neusazuje tam, kde by neměl výhodné podmínky k životu a činnosti, která mu umožňuje existenci. Odjakživa si lidé vybírali místa, která jim pro jejich činnost co nejlépe vyhovovala. Lovec žil v lesích plných zvěře a při vodách skýtajících hojnost ryb. Zemědělec pak vyhledával náhorní roviny, sprašové úrodné a široké nivy při meandrech řek. Pěstitel dobytka potřeboval široké lučiny, hojnost vody a možnost chránit svůj majetek před divou zvěří a hrabivou rukou jiného člověka. Výrobci předmětů denní potřeby a pak i zboží potřebovali již více. Museli mít vedle přírodních zdrojů surovin i vhodné výrobní prostředí a dostatek pomocných materiálů spolu se základními výrobními předměty. Především to byla říční i pramenitá voda, písek, hlína, kámen i dřevo a nakonec možnost vyměňovat nadbytečné výrobky za jiné předměty denní potřeby pro kulturní vyžití, někdy i pro uhájení života. Specializace takto složité činnosti vyžadovala nutnou organizaci sídliště a bezpodmínečnou ochranu majetku. Obyvatelé sídliště potřebovali klid ke své práci, často složité řemeslné výrobě. Tak se dostáváme k útvarům, kterým říkáme výrobní a tržní města.

Kdy Praha začala být městem, tj. sídlištěm s územní organizací řemeslné výroby, obchodu a správních center vládnoucí moci, světské i duchovní? Stalo se tak po rozpadu rodové společenské organizace slovanských kmenů na pražském území, při přechodu k raně feudálnímu systému. Tato změna neprobíhala stejně u všech rodů a nestala se náraz. V žádném případě to nebylo tak jednoduché, jak to líčí báje o legendární kněžně Libuši a nastolení Přemysla, představitele nového řádu (Kosmas — Hrdina, 20—24). V jakém časovém období se ona přeměna udála, dosud přesně nevíme. Chybí dostatek spolehlivých archeologických dokladů, které by pomohly určit dobu společenské přeměny v pražském území.

Základ k historickému územnímu vývoji města Prahy byl položen v době, kdy se slovanské obyvatelstvo přestěhovalo z výšinných hradišť, položených kolem Vltavy a jejích přítoků, dolů k břehům řeky. Zde se život rozvíjel za nových společenských vztahů jistě velmi rychle, protože tu byly všechny předpoklady. Skvělé hydrogeografické podmínky při meandru rozvětvené řeky, výhodná zeměpisná poloha celé pražské krajiny ve vztahu k severní části dnešního rozsahu české země patřily mezi hlavní činitele, které přispěly za nových společenských podmínek k bouřlivému rozvoji zdejších Slovanů a jejich hlavního sídliště.

Zadíváme-li se na přesnou vrstevnicovou mapu města, pochopíme, proč se v pražské kotlině pod ohbím řeky na místě jejích starých ramen a toku, na současném říčním luhu i starých dvou terasách záhy rozvinul tak rušný a plodný život. Lidé tu měli vše, co bylo třeba. Vodu říční i pramenitou ve velkém množství a výborné jakosti, blízké hvozdy, dostatek kamene lehce zpracovatelného.

ného i ložiska tvrdších druhů, sprašové usazeniny při řece, velké terasy prvotřídního říčního písku a jemných písčitých i humusovitých naplavenin a přírodních zábrany před nápirem přímého proudu rozvodněné řeky. Lze se domnívat, že tok řeky, profil teras s přírodním zvrásněním povrchu půdy a pobřežní sprašová návrší dovolily záhy vybudovat snadno nějaké účinné a málo pracné opevnění sídliště. Výrobní a později i obchodní sídliště bylo chráněno vojenskou mocí dvou velkých hradů, obývaných feudálními představiteli pražských Slovanů, Prahou na severu a Vyšehradem na jihu. Můžeme se právem domnívat, že hlavní cesty vedoucí pražskou kotlinou byly před svým přístupem k sídlišti chráněny v příhodných vzdálenostech menšími pevnostmi, jejichž poloha se dnes projevuje v plánu města starým názvem, nebo dokonce stopami půdorysu ve starých katastrálních plánech (Líbal—Piša — 1958, str. 22. Lorenc — 1959, str. 18, 29—30. Maader — 1930, str. 3, 14, 16, 18, 22—25). Dálkové obchodní cesty přecházely Vltavu na velmi výhodných místech u Buben a přímo pod pražským Hradem. Poloha bubenského brodu umožňovala přejít přes řeku i mimo vlastní výrobní sídliště. Obě dálkové cesty, tj. od jihu na sever a z východu na západ, vedly však v účinném vojenském dosahu obou hradů, střežících pražské sídliště.

O této době se nám zachovala řada bájí a zkazek, zaznamenaných pozdějšími kronikáři a legendisty, popřípadě sebraných i v novověké literatuře. Dnes nemůže již rozhodnout nikdo o tom, zda dříve u nás existovaly nějaké staré věrohodné prameny nebo kroniky, touto literaturou připomínané. Báje a tradice nemohou být podkladem k určení základních vývojových článků našich plánových rekonstrukcí. Proto vyhledáme spolehlivé doklady, na kterých lze takový základ vybudovat.

V první řadě to budou hmotné památky, které se nám dosud zachovaly v podobě staveb. Neméně důležité jsou pro počáteční období i písemné prameny, spoluurčující někdy ony stavební doklady dávných dějů. Mám zato, že mezi dost spolehlivé prameny pro stanovení rekonstrukce osídlení města bude možno zařadit i rozbor půdorysného obrazu Prahy, který se nám zachoval v přesně měřených plánech z první poloviny 19. století. V nich se nám totiž obráží půdorys feudálního města, tak jak se tvořilo a narůstalo během celého feudálního období, a to od samého počátku soustavného osídlování pražské kotliny po rozkladu rodové slovanské společnosti. Z této srostlice můžeme pečlivým rozбором vyčlenit jednotlivé fáze proměn, které se s tímto půdorysem udály během staletí. Je to práce velmi složitá a namáhavá. Skládá se z řady monografických studií a pokusů, které mohou být teprve základem k dílčím závěrům. Pestrá mozaika dílčích názorů poslouží pak k sestavení celkové rekonstrukce obrazu města v daném období dějin.

Naše rekonstrukce budou prvním pokusem v období raného feudalismu, který zabírá území Prahy sevřené pozdějším opevněním Karla IV., nezabývá se tedy

starými osadami mimo hradby, tvořícími jádra dnešních čtvrtí hlavního města. Pokus navazuje i na starší společné práce s D. Lábalem, jejichž je vlastně prohloubenou analýzou.

PRVNÍ KROKY

První rekonstrukce nás zavádí do Prahy kolem roku 930. Praha byla hlavním sídlištěm knížete a zřejmě i nejvýznamnějším výrobním střediskem Pražska. Byl to raně feudální stát, o němž dosud přesně nevíme, jaké vlastně území zabíral. V každém případě se rozkládal severně sázavského hvozdu a sahál určitě až k Ohři. Knižecími sídly byly zmíněné dva hrady, Praha a Vyšehrad, které byly vybudovány na počátku nových společenských vztahů na místě rodových slovanských sídliště — hradiště. Dodnes nemůžeme plně ujasnit jejich funkci a vzájemný vztah. V této době by jistě asi působily nějak ony předpokládané pevnůstky (Hradištka, Týnce a Týny), které byly jakýmsi zřejmě opěrnými body knížecí moci v samém sídlišti a jeho okolí. Oba hrady měly své přímé podhradí, výrobní a tržní centra. Není dosud plně ujasněna otázka počátků spojení podhradí Pražského hradu a Vyšehradu na pravém břehu řeky, úloha Podolí pod Vyšehradem a poloha tzv. ulice Vyšehradské, zmíněné v pozdější době kronikářem Kosmou. V této souvislosti je nutno již teď upozornit na problém existence tržních ulic v pražském i vyšehradském podhradí a vlastním sídlišti na pravém břehu Vltavy (Píša: Byla v Praze tržní ulice? Studie bude zveřejněna v roce 1965 v časopise Památková péče). Vlastní výrobní sídliště se rozkládalo na příhodném terénu blíže řeky a jejích ramen na obou březích řeky. Je logické, když předpokládáme, že již v této době se zde vyráběly věci zmiňované v cestopise Ibrahima Ibn Jakuba, který byl napsán zhruba o třicet pět let později. Můžeme si to dovolit tím spíše, že právě hospodářská síla pražského knížete byla jedním z činitelů, které mu dovolily sjednotit střeďočeské kmeny, a jeho bohatství se stalo přitažlivým pro výboj sousedního německého panovníka. I legendy nás podporují v domněnce, že kníže Václav byl bohatým vládcem. Jeho bohatství mohlo plynout z těžby drahých kovů, nalézáných v blízkém okolí Prahy, jejichž výskytu využily mnohem dříve i keltské kmeny, ale hlavní zdroj hospodářského blahobytu v této době pramenil již v lidské práci, a to hlavně v produktech řemeslné výroby, zpracovávající místní suroviny a produkty zemědělské i živočišné výroby (FRB I, str. 129, 130, 157, 170, 189, 205, 220, 221). Není tudíž daleko od pravdy sdělení legend o translaci těla sv. Václava, při níž je zmínka o mostě v Praze. Není myslitelné, že obyvatelé sídliště rozkládajícího se na obou březích rozlehlé a poměrně i hluboké řeky neměli možnost spojení pro peší mostem. Vidíme tedy, jak v případě, že při-

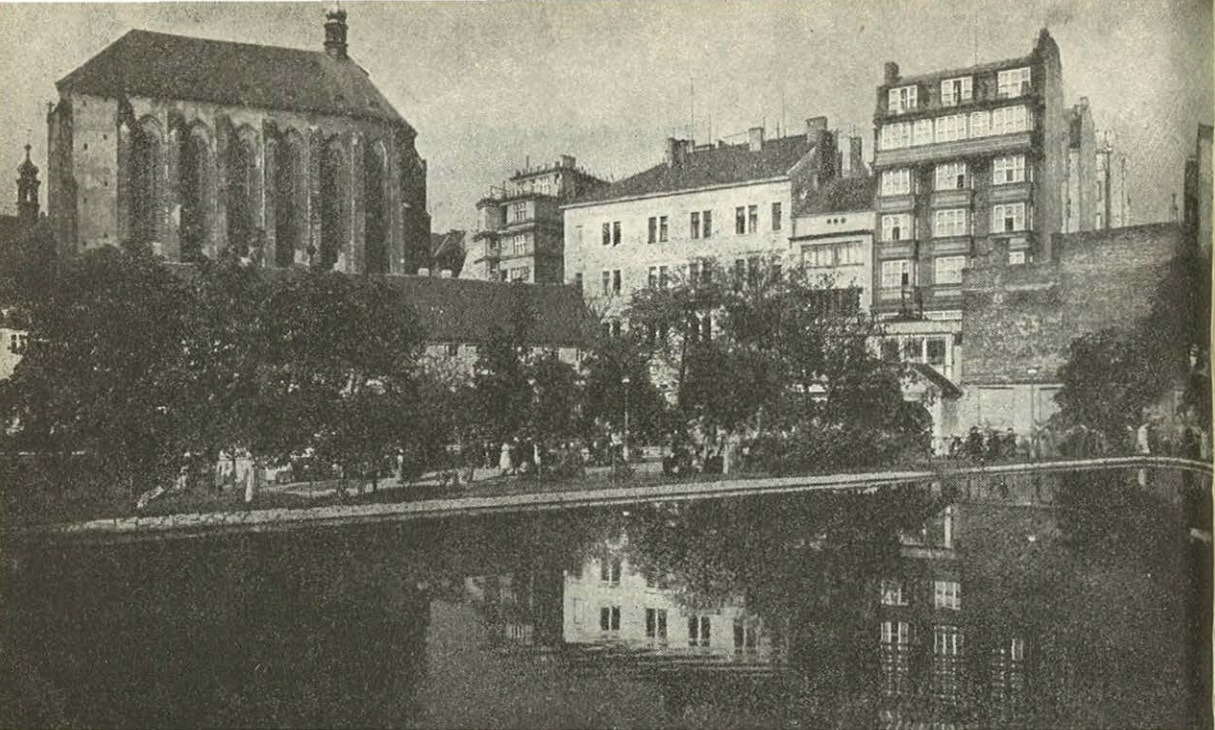
pustíme možnost existence výrobního a tržního sídliště po obou stranách Vltavy, jsme nuceni připustit i domněnku o existenci dalších prvků, jako přemostění řeky, opevnění sídliště apod. Bezpodmínečně však musíme odlišit zachované památky od rekonstrukce domýšlených míst.

Pohled na rekonstrukční plán Prahy k roku 930 nám umožní přehled o památkách dodnes zachovaných a místech jen domýšlených. Zde se zmíním o některých kostelech, jejichž umístění, resp. zasvěcení není dodnes uspokojivě vyřešeno nebo jsou vzpomínány jen v pověstné Hájkově kronice.

Hned první kostel na pražské půdě, který měl podle legend a pozdější kroniky postavit první křesťanský kníže Bořivoj, pokřtěný v 9. století na Velké Moravě, není dosud spolehlivě umístěn. Ani vročení Bořivojova křtu není spolehlivé. Klade se mezi léta 869 až 894. Můžeme předpokládat, že první kostel byl svatyní misijního typu velkomoravského. Údajně byl postaven Bořivojem po jeho návratu z vyhnanství na Velké Moravě, kam se uchýlil při reakční vzpouře zastánců kultury pohanské (FRB I, str. 203, 204). Byla to tedy zřejmě svatyně, v níž se měla hlásat nová kultura křesťanská těm, kteří ulpívali dosud ve starých zvycích. A to byli především všichni mimo přímou rodinu knížete a jeho nejbližší přívržence z nejvyšších vrstev vládnoucí třídy. Můžeme předpokládat, že to bylo snad právě obyvatelstvo sídliště (*civitas*), o kterém se zmiňuje legenda Křišťanova: „in ipsa civitate Pragensi“ — „v samém městě Pražském“?

Leč slovní znění legend může být jen pomůckou při hledání lokace prvního pražského kostela, a proto se trochu blíže podívejme na skutečnosti, které máme dosud k dispozici pro řešení této otázky.

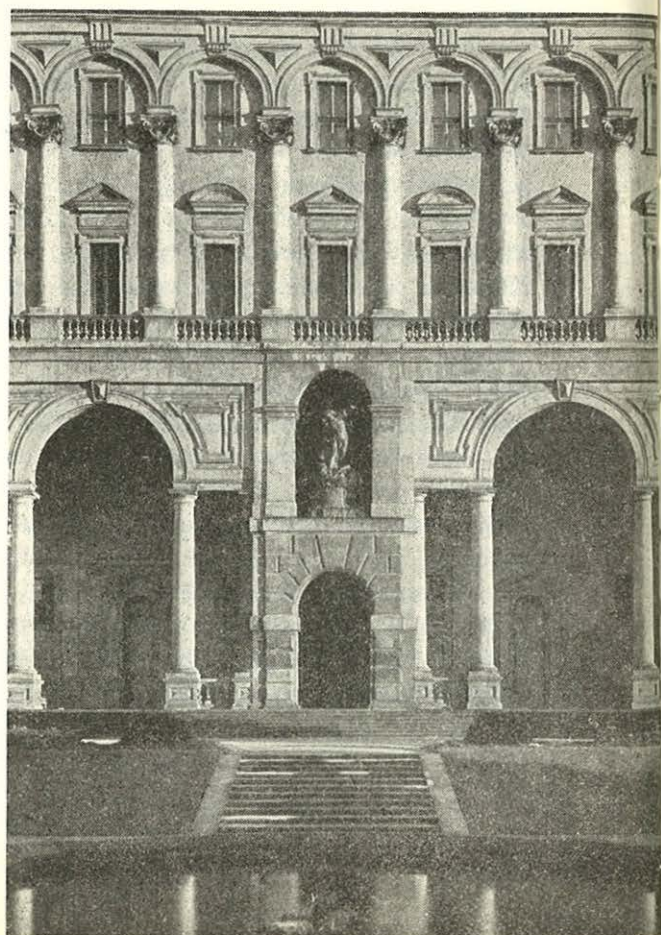
Kosmas si nevšímá dějů, kdy asi u nás převládal východní kult. Odbývá vše jen krátkou poznámkou (Kosmas—Bretholz, str. 34—5). Proto nemá ani zmínky o postavení kostela P. Marie v Praze. Dalimil umisťuje postavení druhého kostela v zemi Bořivojově do Prahy slovy: „Prvý kostel v Hradci postaví, svatému Klimentu jej oslavi; druhý svatě Márie na Prazě ot velkých vrat ihned na drážě.“ Stojí za povšimnutí, že Cambridgeský rukopis Dalimilovy kroniky má zde jiný text: „...svatě Márie na Prazě dvořě“ (FRB III, str. 49). O postavení kostela se zmiňuje i mnich Kristián ve vyprávění o životě sv. Ludmily a sv. Václava a osvětluje i příčiny vzniku kostela. V latinském textu se praví: „... basilicam in honorem beatae dei genetricis et perpetue virginis Mariae edificaret, reversus sine mora votum suum implere studuit in ipsa civitate Pragensi“. Místo postavení kostela se určuje „v samém sídlišti Praze“ nebo jak dosavadní literatura většinou uvádí: „v samém hradě Pražském“ (FRB I, str. 204). V legendě zvané *Diffundente sole* stojí doslova „... gloriose virginis Mariae in urbe Praga, ut in exilio existens vouerat, fabricavit“ (FRB I, str. 193). Dříve, než si povíme o dalších kostelích postavených v Praze na úsvitu křesťanství, bude užitečné se zastavit u prvního kostela P. Marie v Praze. O jeho lokaci existuje již

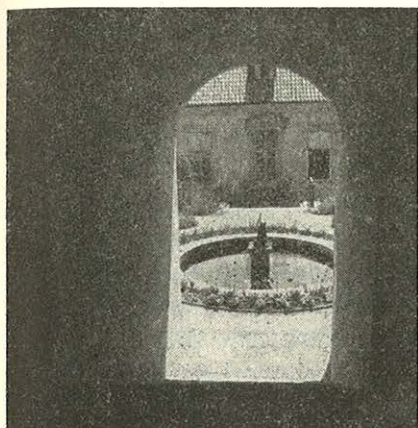
Bývalá františkánská zahrada s kostelem P. Marie Sněžné, upravena v 17. století, v roce 1951 zpřístupněna veřejnosti. Kostel P. Marie Sněžné založen před rokem 1379. Snímek: Josef Ehm

Černínský palác na Hradčanech, barokní zahradní průčelí podle projektu Francesca Carattioho z roku 1669. Snímek: Josef Ehm

Z PRAŽSKÝCH ZAHRAD

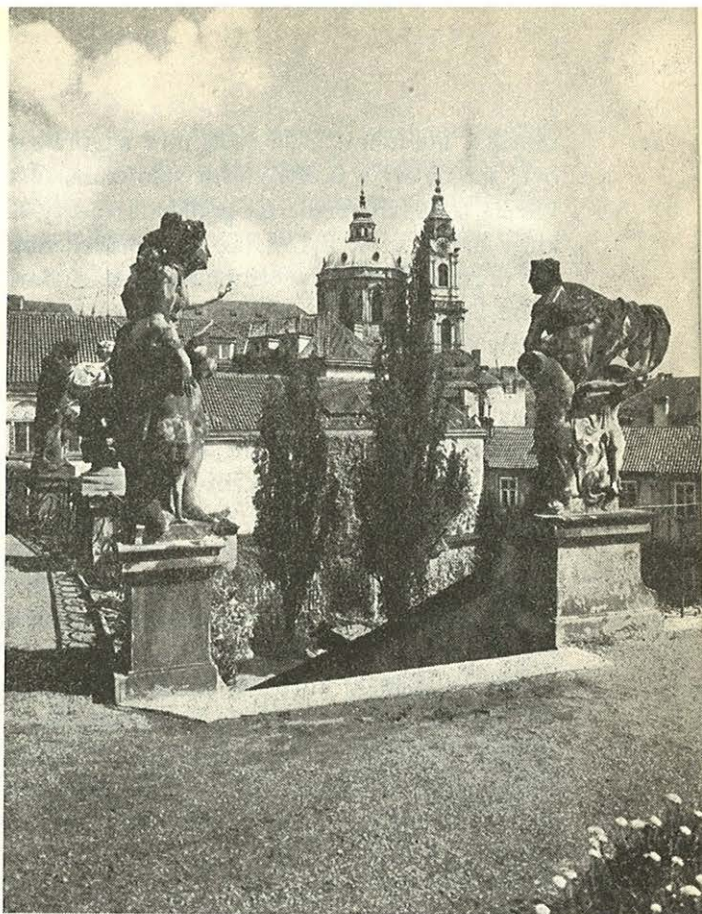

Vodotrysk v terasovité zahradě (z roku 1751, opraven 1954) Pálffyovského paláce na Malé Straně. Snímek: Josef Illík

Zahrada Vrtbovského domu na Malé Straně z roku 1720; výzdoba z dílny Matyáše Brauna. Snímek: Josef Ehm

Velkopřevorský mlýn na Kampě (stál už kolem 1400, dnešní pozdně renesanční budova z let 1597—1598). Snímek: Jitka Janatková

rozsáhlá literatura. Celá řada míst na pražském Hradě a některé zdejší kostely byly spojovány s Bořivojovým založením. Vědecké disputace a spor o umístění kostela se hlavně vedly na podkladě zprávy Kosmovy kroniky z roku 1092, kdy kníže Břetislav II. byl uvítán biskupem Kosmou a kněžstvem ve velikém procesí „in porta civitatis ante templum sanctae Mariae“. Podle tohoto určení se hledal první kostel v Praze. (Pominu ty názory, které podle Hájka bezvýhradně umísťovaly kostel P. Marie k Týnu.) Žádný z existujících kostelů na Hradě se dosud nehodil přesně ke znění Kosmovy kroniky. Proto Ivan Borkovský ztotožnil svůj nález zbytků dvou hrobních kostelů z 9.—10. století, situovaný vně pozdějšího západního opevnění Hradu a severozápadně jeho hlavní brány, s Bořivojovou misijní svatyní, protože relativně nejlépe odpovídala dosavadním interpretacím Kosmovy zprávy. I archeologické stáří nejvíce umožňovalo vyslovení Borkovského teorie. Josef Cibulka se pokusil ujasnit Kosmovu zprávu ztotožněním „templum Sanctae Mariae“ se západním chórem baziliky sv. Víta (Cibulka — 1958, str. 25—46). Kde však stál pak Bořivojův kostel, když Kosmovo „templum“ není starý kostel, ale západní chór svatovítské baziliky? Žádné z dosavadních vysvětlení literatury neodpovídá přesně všem textům, které se bezpečně týkají Bořivojova kostela, tj. Dalimilovy kroniky a Kristiánovy legendy. K nim musíme přidat i texty staroslovanských legend, kde se popisuje obřad postřížin kněžice Václava těmito slovy: „I jako byst otcoj jevo Vratislavoj posaditi otroka na svojem stolě, sam bě star, čajaše smerti sebě, i prizvav Vratislav kňaza, iže bě togda v svojei oblasti, i episkopy i vėsji pričet cerkovnyj. Dobryj že i blagověrnyj episkop i Notaryj so všem klirosom, otpěvše svatiju lityrgiu v cerkvi presvęntyę vладыčica našeę Bogorodica i prisno děvy Marię i vzwědšę otroka, postaviša na stępeni přěd oltarěm, i blagoslovi jěvo episkop, sice rěk: »Gospod Bog...«.“ (FRB I, 127—8)

Podle mého dosavadního názoru žádný z dosud nalezených kostelů na Hradě, které nemají jasně prokázáno zasvěcení, nelze bezpečně ztotožnit s Bořivojovým kostelem P. Marie, protože se na ně nehodí všechny dále uvedené podmínky, vyvozené z citovaných pramenů. Kostel by měl stát uvnitř Hradu při hlavní cestě od hlavní brány nebo na ní. Ani jeden není tak veliký, aby se zde mohl vykonat v legendě popsáný obřad postřížin, kde bylo duchovenstvo s biskupem, kde se zpívaly liturgické zpěvy a byl přítomen kníže, nejméně s uží rodinou. Víme podle pozdějšího ruského carského obřadu, že starobylý obyčej (postrig, postręg) se konal v chrámu za přítomnosti rodičů, biskupa a bojarů. Dále žádný z hradních kostelů nemá půdorysné tvary, které by poukazovaly na založení byzantskou, lépe řečeno Velkomoravskou misí, i když na pražském území můžeme snad již tehdy předpokládat jiné kulturní vlivy (jihozápadní). Dalším ukazatelem k cíli by mohlo být i určení Kristiánovy legendy „in ipsa civitate Pragensi“. Není dosud spolehlivě rozřešen tehdejší význam slova „civitas“. Kosmas používá výrazu právě jen při bráně, u které byl přivítán Břetislav II. Jinak

zásadně při Praze užívá výrazu „urbs“. K osvětlení tohoto problému nám snad může posloužit poněkud znění zprávy Pokračovatele Kosmova z doby panování krále Václava I.: „(Wenceslaus) ... civitatem Pragensem fecit murari, et alias villas forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates, muniri ...“ (FRB II, str. 303). Nás zde zajímá tvrzení, i když podstatně mladší, že trhové osady se v obecné řeči nazývají „civitates“. Bylo by tedy pro 13. století dokázáno, že tržiště — trhové osady se nazývaly v lidové mluvě „civitates“, česky nejlépe vyjádřeno „sídliště“ nebo i „města“, pokud máme na mysli formu sídliště. Nevíme jen, kdy vznikl tento význam, spojovaný ve 13. století s latinským výrazem „civitas“. Znal jej již Kosmas nebo Kristián? A hlavně, používali naši nejstarší kronikáři lidového významu při užití výrazu „civitas“? Je vskutku nápadné, že oba užíli slova „civitas“ při určení místa pro kostel P. Marie, což má svůj význam zvláště ve světle citované zprávy Pokračovatele Kosmova. Polský badatel dr. Henrych Münch uvedl ve svém referátu na dobříšské konferenci v roce 1957, že výrazem „civitas“ se označovala jednak místa přímo u hradního paláce panovníkova „civitas 1“, nazývaná též „urbs“, a vlastní výrobní sídliště označoval „civitas 2“ nebo „suburbium“. V Krakově jasně odděloval podle polohy suburbium od „civitas 2“. Münch použil ke své interpretaci tzv. Galla Anonyma, kde významové rozlišení citovaných výrazů není totožné s našimi kronikami (Münch — 1957, str. 2, 5, 9, 10, 13, 14). Přesto však i ve světle Münchova rozlišení nabývá Kristiánovo „in ipsa civitate“ svého významu. Mohlo by buď znamenat zdůraznění nejbližší polohy při hradním paláci, nebo určení vlastního výrobního sídliště mimo suburbium, tj. v Praze na pravém břehu řeky. Podobně lze vykládat důležité znění Cambridgeského rukopisu Dalimilovy kroniky „na Prazě na dvoře“. Dvůr může značit jak hradní palác, tak i nějaký dvorec v sídlišti. Text německé Die Pehemische Cronica, psané podle Dalimila, uvádí doslova: „... die ander in unser liben Frawen ere czu Prage auf dem Hawse ...“ (FRB III, 265) Slovem „Haws“ se uvádí jinde i palác panovníka. Výklad může být totožný, jako při výrazu „dvůr“. Nesmíme ale zapomenout na dobu vzniku obou rukopisů, která mohla mít vliv na užití obou citovaných výrazů. Při použití tohoto výkladu Kristiánovy zprávy a obou zmíněných rukopisů Dalimilovy kroniky se hodí nejlépe z dosavadní literatury určení V. Mencla při první alternativě (poloha přímo u paláce) nebo Hájkovo tvrzení při druhém výkladu (Mencel — 1948, str. 52, 54. Hájek I, str. 356).

Zbývá tedy otázka, zda existoval nějaký dvůr panovníka v pravobřežním sídlišti. Na místě Týna uvádí tradice starý knížecí dvorec v ohradě města, pocházející ještě z bájných dob Prahy. (Hájek I, str. 356). Tomek cituje listinu z r. 1100, kde se hovoří o dvorci ve středu pražského sídliště — „... curiam hospitum in medio civitatis Pragae“. Friedrich považuje listinu za padělek 13. století (Tomek. Místopis, Staré Město, str. 147. CDB I, č. 393).

Tomek připomíná další listinu z archívu kapituly pražské z roku 1298, kde se píše: „... curiam hospitum, quae Tyn seu Laeta curia vulgariter nuncupatur.“ Název Týn slučují někteří badatelé s keltským názvem „dunum“ a počátky jeho se kladou i až do samého osídlení Prahy historickými Kelty (Volavková — 1959, str. 16, 19, 20, 25, 26). Laeta curia = Lusthaus = letohrádek neboli menší sídlo, kam se občas zajíždí na pobyt. Tento lidový výraz, zachycený v citované listině, by odpovídal tradici o jakémsi knížecím dvorci na místě Týna. Pokud by na počátku křesťanství dvorec skutečně existoval, mohl být dalším vývojem změněn na knížecí tranzitní stanici pro cizí kupce po vzrůstu sídliště, kdy již pozbyl svoji původní funkci. Této změně by mohla i odpovídat domněnka o fortifikačním poslání Týna na dálkové cestě před příchodem k brodu a k nejstaršímu tržišti Týna (Píša — 1965, Byla v Praze tržní ulice?). Pevnost ztratila v tomto případě svou funkci po předpokládaném opevnění celého sídliště a změnila se na „pohostinný dvůr“ — „karavanserajl“ pro kupecké výpravy — karavany, přecházející pražský brod na dálkové cestě Východ—Západ. Byla to tedy asi ubytovna pro kupce, překladiště pro jejich zboží, jakási celní tranzitní stanice podle moderního názvosloví. Byla pochopitelně v knížecí správě, protože z obchodu měli feudální vládcové jistě svůj podíl. Pro vyslovenou domněnku o funkci Týna hovoří dále i poloha dvorce a jeho okolí na samém okraji maninské terasy, takže celý areál byl bezpečný před běžnými každoročními povodněmi. Pokud bychom pokládali domněnku o pravděpodobném keltském původu Týna za přijatelnou pro další postup bádání, potom je bezpodmínečně nutné si připomenout existenci mohutného, nasucho z velkých kamenů kladeného zdiva, nalezeného v roce 1951 ve velké hloubce pod horní hranou šterkopísků před domem čp. 459/I na Malém náměstí. Zeď probíhá zhruba po okraji maninské terasy od jihu k severu. Byla prokopána při ražení tunelu pro telekomunikační kabely. Její uložení v hloubce několika metrů uvnitř hrubých šterkopísků a její skladba nám umožňují vyslovit snad domněnku, že jde pravděpodobně o nějakou opěrnou nebo hradební zeď předpokládaného keltského sídliště, na nějž upomíná slovanské jméno Týn? Odvážil jsem se domněnku vyslovit i proto, že dosud poznané raně feudální zdivo je v Praze kladeno vždy do tvrdé vápenné malty a základová spára je vždy uložena na horní hraně únosných hrubých šterkopísků. Pokud jsou domy poněkud zapouštěny pod okolní úroveň terénu (asi 50—100 cm), je prokopán jen jemný humusovitý písek a hlinité náplavy a spráše, aby podlaha byla kladena na hrubé šterkopísky a dům stál pevně na únosné půdě. Nikdy jsem dosud nezjistil prohlubování základů pod horní spáru únosných hrubých šterkopísků.

Kdybychom tedy přijali za pracovní domněnku existenci Týna jako pevnosti na dálkové cestě a knížecího dvorce u tržiště a nad brodem dálkové komunikace, podobně jako Hradištka u bubenského brodu na dálkové cestě Jih—Sever, a to alespoň pro dobu rozkladu rodové slovanské společnosti a při nástupu raně feu-

dálních společenských vztahů, pak by nebylo ani na závalu připustit možnost situování misijního Bořivojova kostela v tato místa. I když Bořivoj mohl sídlit na pražském Hradě nebo i na Vyšehradě, což nemáme nijak prokázáno, mohl využít právě starého knížecího dvora k postavení prvního kostela, a to jak z důvodů jeho ochrany, tak i pro sídlo kněží. Hlavní příčinou mohla být i dislokace uprostřed vzrůstajícího sídliště.

S touto dislokací by pak byly v souladu všechny texty, které se týkají skutečně pražského kostela P. Marie. Dokonce lze srovnat i Kosmův text o vítání Břetislava II., pokud ovšem připustíme další domněnku o existenci opevnění sídliště, jak o tom hovoří opět jen tradice (Hájek I, str. 247, 258, 264, 356). Rozpor Kosmovy zprávy zůstává v otázce umístění stolce, kde „podle řádu země“ byl dosazen kníže ode všech kmetů a velmožů. Pokud přijmeme poslední výklad Cibulkův, pak je otázka vyřešena. Neztotožníme-li ale „templum sanctae Mariae“ se západním chórem svatovítské baziliky, kde byl pak knížecí stolec? Zde by bylo možno přijmout asi výklad Františka Palackého, obsažený v jeho Dějinách, že Kosmas uvítal Břetislava u brány „za Teynem“ a doprovodil ho až na Pražský hrad. Palacký měl jistě před očima slavnosti nastolování Habsburků na český trůn a jejich korunovační cestu Prahou. Hájek opět, aby mu vyšlo umístění P. Marie k Týnu, umístil tam i knížecí stolec! (Hájek II, str. 453.) Palackého výkladu napovídá trochu i samo znění Kosmovy zprávy o vítání na rozličných rozcestích, o rejích a slavnostním vítání lidu při zvonění v kostelích. Když si promítneme cestu od západní hradní brány k paláci nebo stolci na místě předpokládaného Žiži, neumíme si představit, kde by se odehrávalo to, co líčí Kosmas. Je tedy možno přijmout výklad Cibulkův o ztotožnění západního chóru svatovítské baziliky, a pak se vítání lidu konalo v podhradí a sídlišti, kudy projížděl Břetislav na cestě z Uher, nebo při hypotetickém umístění P. Marie k Týnu bude možno přijmout výklad Palackého. Hájkův výklad lze těžko uvádět v této souvislosti, protože v roce 1100 snad zde byl již tranzitní hospital pro cizí kupce. Nelze se tedy asi domnívat, že by v sousedním kostele existoval ještě knížecí stolec, tím spíše, že na Pražském hradě stála velká bazilika a knížecí palác, jehož pozůstatky byly archeologicky zjištěny.

Řadu teorií o umístění Bořivojova kostela vyvrátí nebo potvrdí teprve dokonalé archeologické přezkoušení Herainova výkopu starých kostelů P. Marie před Týnem (Píša — 1961, str. 50—52). Pokud zakřivená zeď, vykopaná Herainem, patří skutečně nejstaršímu kostelu P. Marie, pak je tu podobnost s kostelem téhož zasvěcení na Budči (Guth — 1934, str. 762). Budečský kostel byl podle legend postaven synem knížete Bořivoje, Spytihněvem (FRB I, str. 183). Podobnost obou kostelů se dá vysvětlit malým časovým odstupem a rozdílná velikost jejich účelem. Pražský kostel měl jako misijní svatyně sloužit co největšímu počtu obyvatel sídliště a budečský kostel byl postaven na méně významném rodovém hradě, zřejmě jen pro rodinu knížete a jeho okolí. Otázku může dořešit dokonalý

archeologický výzkum celého týnského dvora a jeho okolí, spolu s prozkoumáním pevnostního areálu staroměstského v místech, kde je ještě neporušený terén. Do doby těchto výzkumů a jejich zhodnocení nelze přijmout ani jednu z dosud vyřčených teorií o umístění kostela P. Marie za plně uspokojivou a konečně platnou.

Druhým kostelem v Praze byl sv. Jiří, založený knížetem Vratislavem, otcem Václavovým. Jeho existenci máme doloženu nejen legendami (FRB I, str. 124, 148, 183, 193, 205, 215), ale i archeologicky nedávným výzkumem, podniknutým Archeologickým ústavem a Ústavem pro teorii a dějiny umění Československé Akademie věd, za vedení Ivana Borkovského a Anežky Merhautové-Livorové. Třetí svatyni postavenou v Praze reprezentuje známá rotunda sv. Víta, založená knížetem Václavem. Hrob zakladatele, který se stal později poutním místem národa, byl příčinou, že alespoň část této pozoruhodné stavby se zachovala dodnes i po výstavbě mladších svatovítských katedrál (Kosmas—Bretholz, str. 37. FRB I, str. 126, 134, 135, 186, 215, 216. FRB III, str. 59). Čtvrtou svatyní, vystavěnou na dnešních pozemcích Hradu, je hrobní kaple stojící v tehdejší předhradí. Byla objevena a prozkoumána Ivanem Borkovským, který ji považuje za Bořivojův kostel P. Marie (Borkovský — 1960, str. 332 a d.).

Další kostely, které by byly archeologicky zjištěny nebo doloženy hodnověrnými zprávami, v Praze nejsou. Podíváme se tedy blíže na zkazky, které o zakládání kostelů uvádí ve své kronice do roku 930 Václav Hájek z Libočan. Činíme tak proto, že svatyně mají zajímavá patrocinia a jejich dislokace je pozoruhodná.

Před hradčanskou branou prý Spytihněv založil kostel sv. Matouše. Zde se podle Hájka zastavila v legendách zmíněná translace těla sv. Ludmily a druhý den pokračovala dále do kostela sv. Jiří. Kostel sv. Matouše, který stál před hradčanskou branou, byl barokní z r. 1737. František Eckert uvádí pověsti o starší stavbě podle nálezů kostí z domnělého hřbitova. Tyto pověsti vznikly asi právě na základě Hájkovy zprávy. Jinak poblíž bylo I. Borkovským zjištěno slovanské pohřebiště. Základy staršího kostela nebyly nikdy nalezeny (Eckert II, str. 330—1). Nás zajímá Hájkova lokace kostela „před branou“. Před branou na Hradě máme dosud zjištěn jeden kostel z této doby, a to je právě Borkovského hrobní kostel z 9. a 10. století, kde byly určeny dvě stavební epochy a zjištěny pohřby. Zasvěcení zde doloženo není. Ztotožnění s Bořivojovou P. Marií nutno nechat prozatím otevřené. Pozdější výstavba barokní kaple před branou města Hradčan byla uskutečněna právě pod vlivem místní tradice, vzniklé podle Hájkovy kroniky a na základě nálezů kostí (Hájek II, str. 28). Kníže Václav prý založil před branou na cestě k Šárce kostel sv. Antonína a špitál (Hájek II, str. 38). O zdejším špitále a kostele je zmínka až k roku 1370 (Tomek. Místopis, Hradčany, str. 153). Podle Hájka kníže Václav založil v Praze řadu dalších kostelů: Sv. Petra na Struze a blízko něho i sv. Petra a Pavla na Zderaze (Há-

jek II, str. 39). Na místě objektu čp. 211/I kostel sv. Vavřince (Hájek II, str. 39 a 40). K roku 928 to prý byly kostely sv. Kosmy a Damiána mezi Prahou a Vyšehradem a sv. Michala pod horou Petřínem (Hájek II, str. 41). Z těchto kostelů byl zkoumán jen sv. Vavřinec, kde byla zjištěna rotunda z 1. poloviny 12. století (Borkovský — 1959, *Kniha o Praze*, str. 35—46). Její půdorys napovídá, že nejde asi o novostavbu. Soudím tak podle rozdílného zdiva apsidy a lodě, resp. i jejich napojení (Píša — 1961, str. 60 a d.). Sv. Petr na Zderaze je poprvé připomínán až Dalimilem ve spojení s pohřbem Zderada (FRB III, str. 107). Nejzajímavější a dosud otevřenou se zdá otázka existence kostela sv. Kosmy a Damiána v Praze v tomto čase, kdy existoval kostel téhož zasvěcení na hradě Václavova bratra Boleslava. U nás je patrocinium neobvyklé a mimo pražský kostel máme zaznamenáno jen zasvěcení staroboleslavské krypty v kostele sv. Václava jako relikt svatyně z doby téhož světce, pak svatovítské a sázavské krypty (Kosmas—Bretholz, 164, 130). Jiné kostely tohoto zasvěcení u nás nejsou. Kult upomíná na Velkomoravskou misi a jiné zajímavé spojitosti, jak uvádí literatura (Ryneš — 1962, str. 6). Podobně je nutno prozkoumat otázku původu kostelů zasvěcených v Praze sv. Michalu. Víme, že tyto svatyně byly většinou budovány na vyvýšeném místě, resp. byly to hřbitovní kostely nebo kaple. Kult sv. Michala je velmi starý. I pražské příklady byly postaveny na místech vyvýšených nad okolím, jak víme dnes z rozboru původní tváře pražské půdy. Bez archeologického výzkumu nemůžeme dnes určit, z které doby pražské kostely pocházejí. Zdá se však, že jejich poloha v poměru k sídlišti by odpovídala hřbitovnímu určení. Hypoteticky bude nutno zařadit tedy všechny pražské příklady již do dvou prvních plánů, a to podle předpokladu růstu sídliště.

Vyšehrad je vzpomínán jen jako bájný hrad. Kroniky o něm mlčí, soudobé věrohodné zprávy nejsou. Nebyla zde také dosud nalezena ani jediná stavba prokazatelně datovatelná do popisovaného období. Jen pověstný Hájek přičítá knížeti Bořivojovi vystavění kostela sv. Klimenta ke cti ostatků, které byly přineseny z Velké Moravy (Hájek I, str. 357). Dále se několikrát zmiňuje i o paláci, sídle jak pohanských, tak křesťanských vládců. Kosmas zaznamenal báji o vzniku Vyšehradu při líčení dívčí války (Kosmas—Bretholz, 20), taktéž i Dalimil (FRB III, str. 23, 26—28, 31—33). Z kostelů vyšehradských, o nichž máme pozdější zprávy, nás bude nejvíce zajímat zasvěcení sv. Hypolitu. Kostel sv. Hypolita je u Znojma na známém velkomoravském hradisku. Zde Kalousek nevylučuje možnost bavorské mise, která předcházela na Velké Moravě misi byzantskou (Kalousek — 1955, str. 24). Budoucí řešení pražské otázky je nutno spojit i s blízkým kostelem sv. Pankráce, jehož zasvěcení, také u nás vzácné, dává tušit možné spojitosti v prvních dobách křesťanství na půdě celých dnešních Čech.

S otázkou Vyšehradu, kde byly podniknuty po první světové válce dosud nepublikované výzkumy, úzce souvisí i problémy Podolí a Pankráce. V Podolí

je opět situován na vyvýšeném místě kostel sv. Michala. Kdy vznikla první stavba, dosud nevíme.

Podobně jako jsme výše vzpomněli dalších kostelů zasvěcených na pražském území sv. Michalu, musíme se vrátit ke kostelům sv. Klimenta. Má se všeobecně zato, že nejstarší svatyně zasvěcené tomuto mučedníku, utopenému v moři, mají původ v dobách, kdy s ostatky světce putovala velkomoravská mise po našich rodových hradištích. Nedostatek archeologického zkoumání, které jedině může při nedostatku jiných pramenů vnést světlo do původu všech našich kostelů sv. Klimenta, nám i v Praze brání zařadit všechny klimentské kostely do správného vývojového sledu. Myslím však, že lze vyslovit pracovní domněnku o časově nepřilíš rozdílném vzniku všech kostelů sv. Klimenta v Praze. Obliba patrocinia vznikla totiž právě v začátcích našeho křesťanství po přinesení světcových ostatků Velkomoravskou misí (Cibulka — 1934, str. 285, 288). Jak dlouho trval kult sv. Klimenta, je těžko určit bez hlubší studie. Víme však z jiných příkladů, že obliba patrociníí nemívala dlouhého trvání. Raně a vrcholně feudální kulty ožívaly pak většinou až za protireformace, kdy církev obnovovala staré tradice z dob státní české svrchovanosti, jako například kult sv. Václava, sv. Kosmy a Damiána na Universitě a i sv. Klimenta, ovšem v latinském znění Klement. Podobně to bylo i s patrociním P. Marie. Víme, že protireformační kostely měly vždy rozšířené patrocinium, jako např. Nanebevzetí P. Marie apod. I vrcholně feudální patrocinia P. Marie byla někdy rozšířená — Pokory P. Marie apod. Všechny pražské kostely sv. Klimenta jsou však doloženy v době vrcholného feudalismu, takže nelze uvažovat o druhé možnosti. Příčina pražského patrocinia může být dvojitá, i když předpokládáme vznik všech kostelů v počátečním období. Dislokace v pražském osídlení i terénu dovoluje tento úsudek. Tak vyšehradský kostel mohl vzniknout v rodovém hradišti přímým působením velkomoravské mise, jak je zmíněno i tradicí (Hájek I, 357). Podobně mohl být založen i kostel na Opyši pražského Hradu. Zde však je i výrazná poloha nad brodem a místní cestou k Levému Hradci, kde, jak známo, byl postaven první náš doložený křesťanský kostel velkomoravské mise. Další svatyně stojí při cestě od Vyšehradu blíže brodu a dálkové cesty Východ—Západ. U významného brodu na dálkové komunikaci Jih—Sever stojí klimentské kostely na vyvýšeném terénu na obou koncích. Brod spojoval i Vyšehrad s Levým Hradcem. Klimentské patrocinium u kostelů při brodech by mohlo mít též spojitost s uctíváním mučednické smrti světce a mělo zároveň chránit uživatele brodu před utonutím. Neznáme-li přesné vročení klimentských svatyní, nebylo by vhodné bez jakékoli příčiny rozmístit jejich vznik do všech našich vývojových plánů. Nebylo by též logické zařadit je až do poslední etapy, když víme o počátcích kultu. Proto je nutno zařadit je všechny, ovšem přísně hypoteticky, již do první rekonstrukce osídlení pražského území, kdy je zde zaznamenán první vznik nového kultu.

Druhá rekonstrukce pražského sídliště a obou hradů spadá do období, v němž byla postavena řada kostelů i jiných budov, doložených buď kronikářskými zprávami, nebo zdobících dosud naše hlavní město, třeba i jako archeologické památky. O hustém zastavění může svědčit i Kosmova zpráva o hrozném povodni, kterou jsme zvolili jako mez rekonstrukce. Rozkvět sídliště uvádějí i oba další citované písemné prameny, které dokládají, že výrobní sídliště a tržiště nemělo jen místní význam.

Ibrahim Ibn Jakub byl středomořský kupec židovského původu. Slova kněžny Wirpirk uvádějí výslovně židy jako bohaté obyvatele Prahy. V roce 1098 líčí Kosmas židovský pogrom za knížete Břetislava II., kdy jeho kancléř (camera-rius) pronesl k židovským starším řeč, která byla jedním z podkladů židovské literatury minulého století k vyslovení předpokladu, že židé přišli do Čech v pradávných dobách (Podiebrad — 1870, str. 4 a d.). Kosmovo líčení z roku 1098 je zakončeno velmi výstižnou větou: „Ó, co peněz toho dne bylo pobráno bídným židům, tolik bohatství nebylo ani ze zapálené Troje sneseno na břehu eubojském.“ (Kosmas—Hrdina, 148—149) Nepřímý doklad velkého obchodního obratu, resp. i těžby drahých kovů u nás.

Podiebrad uvádí další zajímavý doklad o existenci sídliště na pravém břehu řeky mezi Prahou a Vyšehradem, kde žili i židé. Je to zajímavý, žel nedatovaný rabínský předpis k vyhotovení svatební smlouvy. Ritus předepisoval, aby místo vystavení listiny bylo přesně označeno podle vodních toků ohraničujících sídliště. Pražské listiny se vypisovaly takto: „...v Praze, zvané Mezihradý (Mezigrade), ležící při řece Vltavě a na Botiči“ (Podiebrad — 1870, str. 6). Podiebrad soudí, že rabínský předpis pochází z časů, kdy řeka byla jmenována jen česky, protože v originále zní označení „Vltava“, nikoli německy „Moldau“, jak by se stalo podle Podiebrada později. Hájek uvádí dokonce k roku 995, že židé si mohli postavit synagógu na levém břehu řeky jako odměnu za pomoc, kterou křesťanům poskytli v boji s pohany (Hájek II, str. 163—4). Nechci obhajovat Hájkovo tvrzení, ale je společensky možné, že by židé, jejichž bohatství pocházelo právě z raně feudálního rozvoje sídliště, pomohli zastáncům nové kultury, typicky raně feudální, proti reakci, zastávající nejen starou kulturu, ale i staré společenské řády, které neumožňovaly takový rychlý růst sídliště a hospodářského života. K roku 1067 uvádí Hájek příchod mnoha židů do Prahy, kteří se nemohli směstnat do podhradí na levém břehu řeky. Vratislav prý rozkázal: „aby se obrátili do Většího Města, do té ulice, kdež sú někdy prve židé obývali“ (Hájek II, str. 362—3). Zprávy uvádím jen pro ilustraci a informaci o pověstech týkajících se židovského osídlení Prahy. Zajímavá je skutečnost, že na místě později doloženého ghetta nenalézáme kostel staršího zasvěcení. Synagógy jsou postaveny na okrajích terénních zlomů a Pinkasova

renesanční synagóga stojí asi na místě starého, raně feudálního dvorce (Pinkasova škola, str. 15 a d.). Je pochybné, že by na místě křesťanského raně feudálního dvorce, o jejichž trvání máme na území Starého Města dost dokladů, byla postavena později synagóga. Vždyť víme, že právě na území ghetta vznikají později enklávy křesťanského osídlení a staví se kostely. Můžeme proto právem předpokládat, že na místě Pinkasovy synagógy stál židovský obchodní dvorec, stojící přímo při židovské tržní ulici.

Přímé a nezvratné doklady o existenci dvorců v tomto období jsme dosud nepoznali, lépe řečeno, nemohli jsme dosud poznat, protože nebyly provedeny potřebné archeologické výzkumy. Tušíme jen, že některé tzv. románské kamenné domy, jádra výrobních dvorců, pocházejí z tohoto období. Archeologicky nebyla domněnka dosud potvrzena. Soudíme tak podle způsobu zdění těchto staveb a jejich půdorysné podoby, resp. umístění v terénu (Píša — 1965, Památková péče, str. 49—54). Velmi lákavý se zdál i nález stavení, jehož podlaha byla zapuštěna pod úroveň okolního terénu, takže uvnitř domu vedly schody na podlahu objektu. Stavení bylo zasypáno při stavbě gotického sklepa, pod jehož podlahou byly schody nalezeny při hloubení kotelny objektu čp. 597 /I.

Pražský hrad se projevil výstavbou nového kamenného opevnění, prokázaného jak archeologicky, tak i kronikářsky. I stopy paláce byly vykopány pod Vladislavským sálem (Borkovský — 1959, str. 309 a d., Borkovský — 1960, str. 333 a d.).

Nová dvouchórová bazilika zdobila Hrad na místě Václavovy rotundy již po roce 1060 (Kosmas—Bretholz, 108—9). Sousední biskupská rezidence s kaplí sv. Mořice tehdy již stála. Západní příčná loď baziliky se musela totiž uhnout závěru biskupské kaple a těsně k ní přiléhala. O něco později byl postaven jižně od baziliky kostel, zatím přesně neurčeného zasvěcení, jež literatura klade do doby kolem roku 1100. Při starém Vratislavově kostele sv. Jiří byl založen roku 967, zároveň s pražským biskupstvím, první ženský benediktinský klášter (Kosmas—Bretholz, 42—46). Bazilika i klášter byly dokonale prozkoumány I. Borkovským a A. Merhautovou-Livorovou z AÚ a ÚTDU-ČSAV.

Kronikářské zprávy nás nutí zamyslet se nad možností opevnění celého podhradí, provedeného společně s výstavbou nové kamenné zdi kolem Hradu za Břetislava I. Podívejme se tedy blíže na vylíčení Svatoplukova obléhání Prahy v roce 1105 (Kosmas—Bretholz, 180—1). Svatopluk přitáhl ku Praze z Moravy. Objevil se před Prahou a zastavil na poli. Podle směru příchodu můžeme předpokládat, že to bylo tzv. Špitálské pole na místě dnešního Karlína. Když mu nikdo nevyšel z Prahy vstříc, přebrodil se s vojsky přes Vltavu u vsi Buben a přiblížil se k Hradu. Po nezdaru obléhání se vrátil touž cestou přes řeku a utábořil se na místě mezi oběma hrady (tj. Prahou a Vyšehradem), kde se v sobotu konají trhy, neboť se domníval, že z obou hradů (urbes) přijdou

k němu zrádci. I když místo konání sobotních trhů není jinak nezvratně prokázáno, přesto se dosud shodně ve vědecké literatuře klade na místo dnešního Karlova náměstí. Pokusme se tedy o rekonstrukci Svatoplukova tažení.

Po zastávce na poli u bubenského brodu přešla vojska do Buben a pak se cestou přes Letnou přiblížila od severu k Hradu. Po pohanění odtáhli stejnou cestou přes řeku a odtud asi směrem přes území dnešního nádraží Praha-Střed, dále ulicí Jindřišskou a Vodičkovou na náměstí Karlovo, kde se utábořili. Tržiště leželo na dálkové cestě od jihu a blízko mezihradní cesty k sídlištnímu brodu. Proč vojska Svatoplukova nepoužila při jednom z tažení brodu v sídlišti, kde byl jistě tehdy již dřevěný most? Ležel na přímé spojnici cesty od Východu k pražskému Hradu. Proč byla volena tak nepřímá cesta? Při cestě k Hradu od Špitálského pole bychom mohli připustit, že cesta bubenským brodem přes Letnou nebyla tak velkou zacházkou, ale zpět do Mezihradů na tržiště bylo výhodnější přejít Vltavu přes brod u Brusky a přímou cestou se dostat do tábořiště. Vysvětlení se nabízí dost, ať rázu vojenského, nebo rozboru kapacity obou brodů a komunikací sídlišť. Nej přijatelnější se však může zdát domněnka, že obě sídliště, tj. vlastní podhradí i pravobřežní výrobní centrum, byla nějak opevněna. Kdyby bylo opevněno jen levobřežní podhradí, pak bylo možno přejít brod pod Bruskou a dostat se přímo do tábora, ale zdá se, že brod u Buben musel být zvolen právě pro existenci obou opevnění. Pro existenci opevněného podhradí mluví ještě, i když nepřímě, archeologicky zjištěná cesta z jižní brány v opevnění akropole. Proč by se opevnění hradu zeslabovalo průrazem jižní brány, situované nad strmým svahem, kdyby se hradní lidé mohli pohodlně dostat, stejně jako dnes, na Malou Stranu ze západní i východní brány? Proč nám půdorysný rozbor Malé Strany při cestě od jižní brány ukazuje zde krystalizační jádro s mnoha svatyněmi starobylého patrocinia? Tak na rozcestí spojnice s Hradem a dálkové cesty Východ—Západ, procházející podhradím, stála na okraji říční terasy rotunda sv. Václava, viditelná ještě na Sadelerově prospektu Prahy z roku 1606. Na cestě k Hradu stála snad svatyně Martinská. Na její původ v tak časně době soudíme podle zasvěcení a podoby, jak se nám projevuje ještě na letáku o vpádu Pasovských na Malou Stranu v roce 1611. Archeologicky o obou kostelích nevíme pranic. Určitě však stál v rybářské osadě kostel zasvěcený sv. Petru, který byl v roce 1100 pro velké stáří do základů pobořen, jak líčí Kosmas (Kosmas—Bretholz, 171). Tradice se zmiňuje i o kostele sv. Vavřince na Petříně (Hájek II, str. 151—2). Postavil prý jej podle pověsti v roce 991 kníže Boleslav II. Od Dalimila jsme zpraveni, že tento vládce postavil dvacet kostelů (FRB III, str. 65). Kostel měl být postaven jednak pro sídliště lamačů kamene, jednak měl potřit starý pohanský kult ohně, jak praví pověsti.

Jak vypadal v této době Vyšehrad? I zde nám pomohla archeologie. Tak byl vykopán kostel sv. Vavřince, malá bazilika datovaná literaturou před rok

1118. Odhaleny byly i zbytky opevnění akropole, spolu s kamenným mostem přes příkop, jehož skladba vracuje stavbu do naší rekonstrukce. Knížecí palác byl též kamenný, jak usuzujeme ze zprávy Kosmovy kroniky k roku 1119, kdy se hovoří o velmi staré zdi paláce (Kosmas—Bretholz, str. 219). Při paláci prý stála rotunda sv. Jana, kterou podle listiny z r. 1264 světil snad sám biskup sv. Vojtěch (Tomek. Místopis, Vyšehrad, str. 179). Podobně je doložena i rotunda sv. Markéty, která stála kdesi nad Botičem na východní straně pod horou Vyšehrad (Tomek, op. cit., str. 186). Jedině předhradní rotunda sv. Martina se zachovala až dosud. Její zasvěcení a umístění v předhradí těsně u cesty bylo podnětem k domněnce o datování pražského podhradního kostela sv. Martina do téže doby. Hlavní vyšehradský chrám spolu s kolegiátní kapitulou sv. Petra a Pavla byly založeny králem Vratislavem II. v roce 1070 vedle palácového okrsku, těsně za opevněním (Kosmas—Bretholz, 120). Z kapitulního domu jsou snad zachovány zbytky na hřbitově, kde údajně byly nalezeny stopy zdiva. Silné opevnění Vyšehradu připomínají zprávy, zvláště pak Kosmas (Kosmas—Bretholz, str. 199).

Podhradí vyšehradské lze dnes těžko bezpečně lokalizovat. Zajímavá je existence široké ulice přímo na cestě z Prahy do Hradu ve výhodné poloze pod horou Vyšehrad. Její šířka, asi 30 metrů, tj. jeden provazec, vzbuzuje lákavou domněnku o existenci tržní ulice, stejně jako v pražském podhradí a v pravobřežním sídlišti. Území Botiče nedovolilo rozvoj přímého podhradí pod horou tak jako v Praze a muselo být podobně jako v Praze přesunuto za vodu, zde severně od Botiče. Archeologické doklady nám zatím neurčují jeho stáří. Vše připomíná jen půdorys a řada kostelů, jejichž vnoření si domýšlíme podle typického raně feudálního zasvěcení. Do našeho plánu lze hypoteticky zařadit jak podle zasvěcení, tak hlavně podle umístění na lužní vyvýšenině těsně za Botičem při cestě do Prahy kostel sv. Vojtěcha. Zda si můžeme dovolit vnoření na severní hranu rekonstruované lužní vyvýšeniny i kostel tehdy zasvěcený sv. Ondřeji, později doložený jako kostel sv. Antonína (Ekert II, str. 184), lze odvodit jen ze situace kostelů stejného zasvěcení u cesty z Vyšehradu ve dvorci kláštera Ostrovského a při cestě z Hradu v jeho přímém podhradí, kde podle C. Merhouta byly snad nalezeny při likvidaci starého terénu na Pětikostelním náměstí zbytky rotundy (Líbal—Píša — 1958, str. 21). Podle předpokladu existence rotundy pod Hradem pražským by bylo snad možno vyslovit domněnku již v této rekonstrukci, podle zasvěcení ostrovského kostela až ve třetím rekonstrukčním plánu. Je zajímavé, že malostranský Ondřej patřil též jako staroměstský v polovině 14. století klášteru zbraslavskému (Ekert II, str. 338, 411). S podobnými rozpaky stojíme i před otázkou hypotetického zařazení jirchářského kostela sv. Vojtěcha již do tohoto období. Růstu osídlení osady by to snad mohlo odpovídat. Terénní umístění na okraji maninské terasy a při cestě z Vyše-

hradu uprostřed předpokládaného osídlení zpracovatelů koží a snad i rybářské osady by této domněnce odpovídalo.

Na ostatním území Nového Města máme doloženo zemědělské osídlení, zvané Rybník, kde byla někdy v tomto období postavena rotunda sv. Štěpána. Její půdorys a rozměry se nápadně liší od zbývajících známých pražských rotund. Poměrem ukazuje příbuznost s podobným stavením nalezeným v roce 1964 v břevnovském klášteře (Píša — 1964, str. 294). Osada patřila snad již tehdy témuž klášteru, jak usuzujeme ze zakládací listiny, která prý pochází až ze 13. století (Blažíček, Čerovský, Poche — 1944, str. 5). Kostely, které jsme již zařadili hypoteticky do první rekonstrukce, sv. Petr na Zderaze a sv. Michal, zdají se být doloženy listinou z roku 1115, ač tato je považována Friedrichem za padělek (CDB I, č. 390, 405). Hřbitovní kaple sv. Michala se umísťuje v literatuře i do domu čp. 157/II (Ruth: Kronika, str. 805).

Ve vlastním sídlišti byla postavena dosud zachovalá rotunda sv. Kříže a podle konsekrační desky biskupa Heřmana snad i zajímavý kostel sv. Jana Křtitele na brodu.

Otázka kostelů sv. Jana Křtitele je stejně komplikovaná jako výše uvedené problémy vročení kostelů sv. Michala, Klimenta a Vojtěcha. Těžko lze posoudit, zda kostel sv. Jana Kř. ve vsi Oboře, ležící při dálkové cestě na Západ, můžeme zařadit do této rekonstrukce. Ještě hůře lze posuzovat problém vzniku a polohy kostela, připomínaného při obležení Prahy Konrádem Znojemským (FRB II, str. 235—6). V Újezdském kostele nebyly nalezeny žádné stopy po starší výstavbě a druhý kostel téhož jména, lokalizovaný jen Sadelerovým prospektem z roku 1606, nebyl zatím identifikován. Těžko lze s ním spojovat zbytky kvádríkového zdiva a architektonické detaily, nalezené při novostavbě domu čp. 368/III (Ekert II, str. 351 a d.). Určení zdi provedl autor podle stavebního deníku, detaily jsou vystaveny v chodbě novostavby. Podobně jako jsme hypoteticky zařadili v tomto plánu novoměstského sv. Vojtěcha, bude analogicky nutno stejně vyznačit místo, kde snad stál kostel sv. Vojtěcha na Pohořelci, ve staré osadě nad Brusnicí, blíže místa, kde bylo zjištěno pohřebiště (Ekert II, str. 330). Stejně sem zařazujeme, podle analogie kaple sv. Jana ve vyšehradském paláci, i kostel sv. Jana Ev. na Újezdě, stojící při rozcestí starých komunikací (Ekert II, str. 510). Zda podskalský kostel sv. Jana Kř. stál již tehdy v dřevařské osadě pod kostelem sv. Kosmy a Damiána, můžeme těžko rozhodnout. Jisté ale je, že zdejší břeh byl velmi výhodný pro překladiště dřeva, dopravovaného po vodě, jak se můžeme přesvědčit třeba ze Sadelerova prospektu, nebo i z pozdějších dokladů, kde se mluví o překladišti těžkých materiálů v Podskalí nebo u brodu sv. Valentina (Tomek. Místopis, Nové Město, str. 278, 136). Všechny tyto kostely jsou připomínány až ve 14. století. Archeologické doklady chybí zcela.

Plán třetí rekonstrukce obohatí danou osnovu sídliště a Hradu o velké komplexy církevních staveb a opevnění. Je to doba, kdy se po velké povodni a za vlády krále Vladislava II. staví z bílé, dlátem hlazené opuky, upravené v úhledné kvádříky většího formátu. Nejvýraznější architekturou tohoto období je bezesporu strahovský klášter a bazilika, založené snad po čtyřicátých letech 12. století (FRB II, str. 410). Kosmas uvádí k roku 1125 „cenobium Brevnov“ (Kosmas—Bretholz, 233). Podle zprávy Pokračovatele Kosmova soudíme, že kníže Soběslav dal postavit nové kvádříkové bílé hradby a věže kolem Hradu, a jak nově soudíme, i věž mosteckou u dřevěného mostu, spojenou novou hradbou s hradním opevněním (Píša — 1961, str. 56). I dodnes zachovaný palác je snad jeho dílem (FRB II, str. 222). Kostel sv. Jiří dostal nový háv po požáru v roce 1142. (FRB II, str. 236—7) Literatura spojuje Kosmovu zprávu o znesvěcení oltáře ve staré židovské synagóze s kostelem sv. Maří Magdalény v Nebovidech (Kosmas—Bretholz, 232. Ruth, str. 557). Tato synagóga asi shořela v roce 1142 (FRB II, str. 261). Lze předpokládat, že řada malých kostelů, které se dodnes nezachovaly, byla po povodni přestavěna nebo zcela nově vystavěna, jako např. rotunda sv. Vavřince (čp. 211/I) apod. Při staré cestě od Vyšehradu byl vysvěcen v roce 1165 ve dvorci ostrovenského kláštera kostel sv. Ondřeje (FRB IV, str. 337). Literatura soudí, že panský kostel sv. Martina ve stejnojmenném Újezdě vznikl v tomto období. I stavba by tomu nasvědčovala, pokud lze posoudit zbytky starého stavu v dnešním gotickém kostele sv. Martina ve zdi na podkladě dosavadních znalostí vývoje románské architektury u nás (Čarek, str. 201—2). Menší panský kostel sv. Linharta, stojící ve dvorci při cestě k dřevěnému mostu, vznikl podle slohových znaků zbytků architektury, které byly nalezeny při výzkumu, asi kolem poloviny 12. století (Šittler — 1911, str. 98, 99).

Při předpokládané tržní cestě k dřevěnému mostu byl vybudován asi současně s výstavbou strahovského kláštera nový provozní a obytný objekt dvorce (pod čp. 16/I), který zde stál již delší dobu, jak se domníváme podle nálezů starší výstavby (Píša — 1963, Památková péče, str. 205—9). Dvorec tvořil protějšek k tzv. Jarošovu dvorci s kostelem sv. Linharta. Při zmíněné cestě k dřevěnému mostu stál ještě dvorec na místě domu čp. 102/I (podle Jüttnerova plánu), jehož zbytky nebyly dokonale poznány před zničením objektu za asanace (Čarek, str. 388—9).

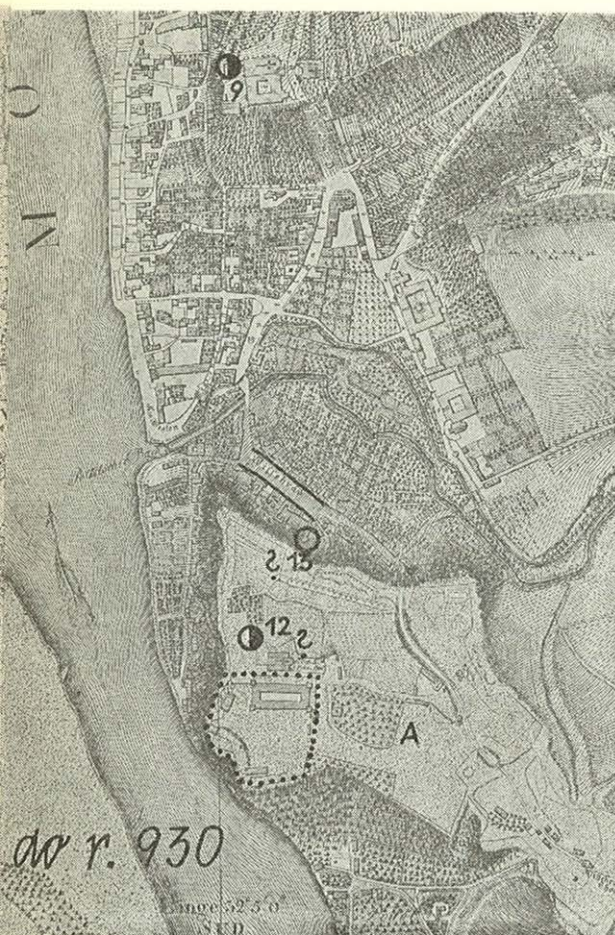
Některé z pražských tzv. románských objektů se hlásí technikou svého zdiva i do tohoto období. Nelze však uzavřít tento problém bez podrobnějšího soustavného archeologického poznání všech staveb.

REKONSTRUKČNÍ PLÁN OSÍDLENÍ PRAHY V OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU DO ROKU

930

	Kostel zařazený hypoteticky do vývoje osídlení podle patrocinia, analogie založení a jiných dohadů		Kamenné domy zachované v jádru dnešních staveb nebo pod terénem či doložené nálezovými zprávami
	Kostel nebo synagóga, doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Není známo přesné umístění památky
	Kostel nebo synagóga, vzpomínané tradicemi zaznamenanými v Hájkově kronice z r. 1541		Dřevěný most
	Kláštery, kapituly a komendy doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Kamenný most (Juditin)
	Dvorce doložené prameny, archeologicky a v dosud zachovaném rozsahu		Hypotetické tržní ulice
	Dvorec zmíněný tradicí zaznamenanou v Hájkově kronice z roku 1541		Kamenné opevnění Hradu pražského
	Dvorce rekonstruované podle rozboru plánů z 19. století. Zachovány kamenné domy uvnitř parcel		Valové opevnění Hradu pražského a vyšehradské akropole

FEUDÁLNÍ HRADY A PEVNOSTI

- A Vyšehrad
- B Hrad pražský
- C Hradištko na Poříčí (u sv. Petra)
- D Týn

KOSTELY

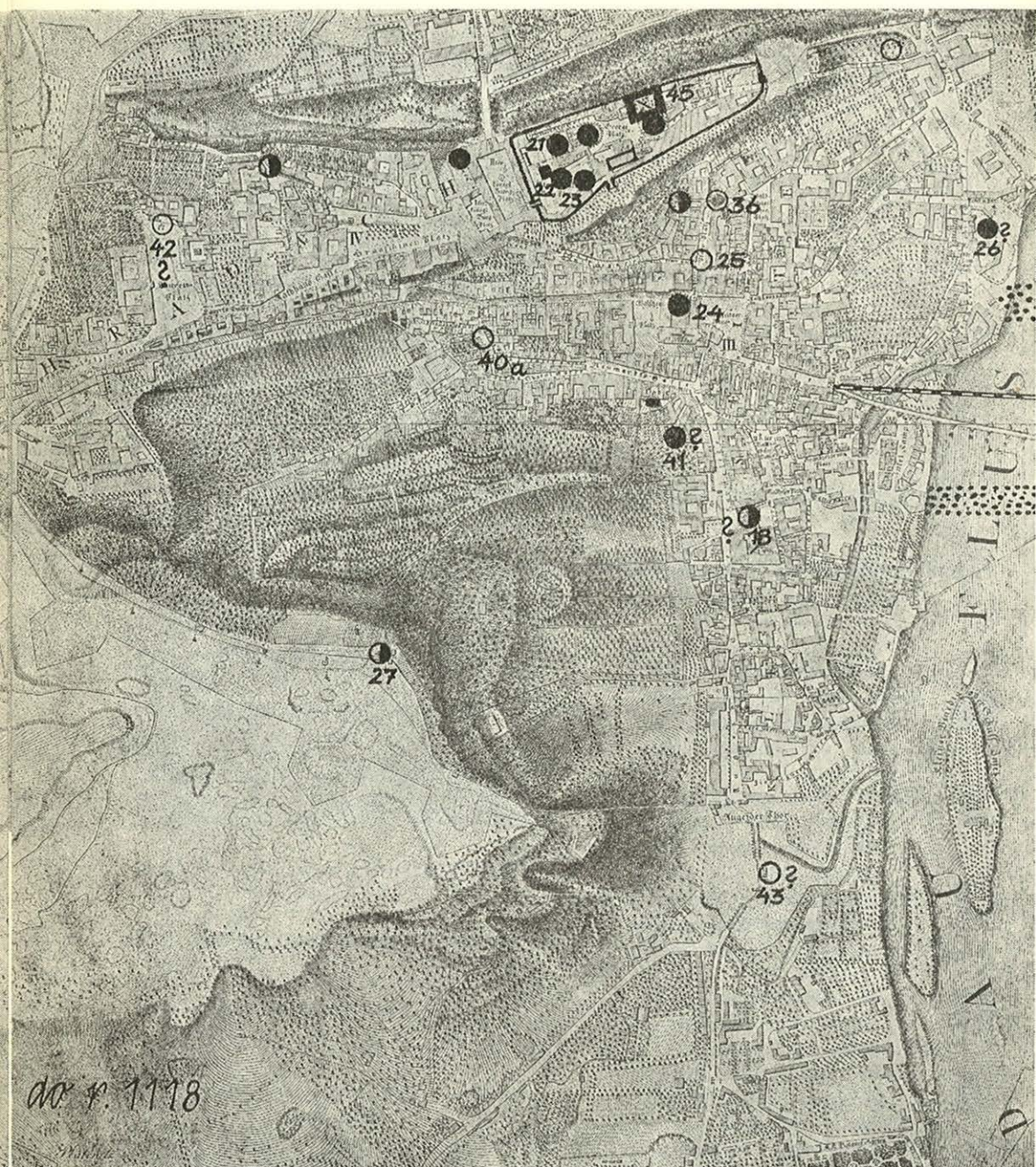
- 1 P. Marie — (první misijní svatyně?)
- 2 sv. Jiří
- 3 sv. Vít — rotunda založená knížetem Václavem
- 4 hrobní kaple na předhradí, dosud neurčeného zasvěcení (snad sv. Matouše?)
- 5 sv. Antonín se špitálem
- 6 sv. Petr na Struze
- 7 sv. Petr na Zderaze
- 8 sv. Vavřinec
- 9 sv. Kosma a Damián
- 10 sv. Michal pod Hradem
- 10a sv. Michal v Jirchářích
- 11 sv. Michal u tržiště
- 12 sv. Kliment na Vyšehradě
- 13 sv. Hypolit
- 14 sv. Kliment na Poříčí
- 15 sv. Kliment v Bubnech u brodu
- 16 sv. Kliment na Opyši pražského Hradu
- 17 sv. Kliment na cestě z Vyšehradu k brodu pod Hradem pražským

SESTAVIL VLADIMÍR PÍŠA

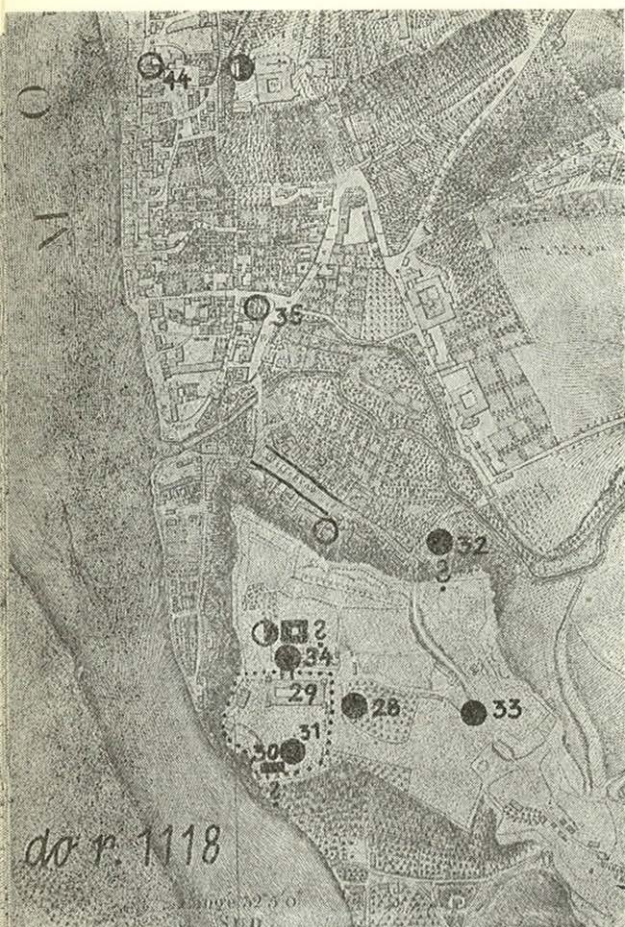
ZAKRESLILA HELENA LANYOVÁ
do Jüttnerova plánu Prahy z let 1811—1815

REKONSTRUKČNÍ PLÁN OSÍDLLENÍ PRAHY V OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU DO ROKU 1118

	Kostel zařazený hypoteticky do vývoje osídlení podle patrocinia, analogie založení a jiných dohadů		Kamenné domy zachované v jádru dnešních staveb nebo pod terénem či doložené náleзовými zprávami
	Kostel nebo synagoga, doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Není známo přesné umístění památek
	Kostel nebo synagoga, vzpomínané tradicemi zaznamenanými v Hájkově kronice z r. 1541		Dřevěný most
	Kláštery, kapituly a komendy doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Kamenný most (Juditin)
	Dvorce doložené prameny, archeologicky a v dosud zachovaném rozsahu		Hypotetické tržní ulice
	Dvorec zmíněný tradicí, zaznamenanou v Hájkově kronice z roku 1541		Kamenné opevnění Hradu pražského
	Dvorec zmíněný tradicí z rozboru plánů z 19. století. Zachovány kamenné domy uvnitř parcel		Valové opevnění Hradu pražského a vyšehradské akropole

SESTAVIL VLADIMÍR PÍŠA

ZAKRESLILA HELENA LANYOVÁ

do Jüttnerova plánu Prahy z let 1811—1815

SYNAGÓGA A ŽIDOVSKÝ DVOREC NA TRŽNÍ ULICI

18 synagóga

19 židovský dvorec

NEJSTARŠÍ DVOREC U TÝNA

20 městiště dvorce

KOSTELY, KLÁŠTERY A KAPITULY

21 bazilika sv. Víta

22 biskupská rezidence s kaplí sv. Mořice

23 kostel neznámého zasvěcení jižně svatovítské baziliky

24 sv. Václav

25 sv. Martin pod Hradem

26 sv. Petr v rybářské osadě

27 sv. Vavřinec na Petříně

28 sv. Vavřinec na Vyšehradě

OPEVNĚNÍ A PALÁC

NA VYŠEHRADE

29 opevnění akropole a most přes příkop k církevnímu okrsku

30 knížecí palác na akropoli

KOSTELY, KLÁŠTERY A KAPITULY (pokračování)

31 sv. Jan při knížecím paláci

32 sv. Markéta v podhradí

33 sv. Martin ve vyšehradském předhradí

34 bazilika sv. Petra a Pavla s kolegiátní kapitulou

35 sv. Vojtěch u Botiče

36 sv. Ondřej pod Hradem

37 sv. Vojtěch v Jirchářích

38 sv. Štěpán

39 sv. Kříž

40 sv. Jan Křtitel na brodu

40a sv. Jan Křtitel v Oboře

41 sv. Jan Křtitel pod Petřínem

42 sv. Vojtěch na Pohořelci

43 sv. Jan Evangelista na Újezdě

44 sv. Jan Křtitel v Podskalí

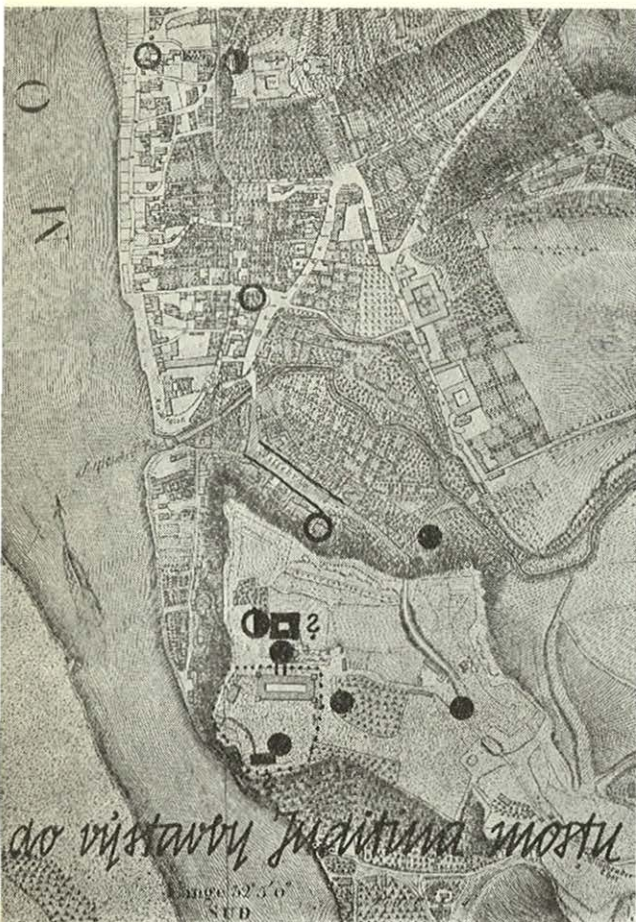
45 ženský benediktinský klášter u sv. Jiří

REKONSTRUKČNÍ PLÁN OSÍDLENÍ PRAHY V OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU DO VÝSTAVBY JUDITINA MOSTU

	Kostel zařazený hypoteticky do vývoje osídlení podle patrocinia, analogie založení a jiných dohadů		Kamenné domy zachované v jádru dnešních staveb nebo pod terénem či doložené náleзовými zprávami
	Kostel nebo synagóga, doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Není známo přesné umístění památky
	Kostel nebo synagóga, vzpomínané tradicemi zaznamenanými v Hájkově kronice z r. 1541		Dřevěný most
	Kláštery, kapituly a komendy doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Kamenný most (Juditin)
	Dvorce doložené prameny, archeologicky a v dosud zachovaném rozsahu		Hypotetické tržištní ulice
	Dvorec zmíněný tradicí zaznamenanou v Hájkově kronice z roku 1541		Kamenné opevnění Hradu pražského
	Dvorce rekonstruované podle rozboru plánů z 19. století. Zachovány kamenné domy uvnitř parcel		Valové opevnění Hradu pražského a vyšehradské akropole

SESTAVIL VLADIMÍR PÍŠA

ZAKRESLILA HELENA LANYOVÁ
do Jüttnerova plánu Prahy z let 1811—1815

KOSTELY A KLÁŠTERY

- 46 premonstrátský klášter na Strahově s bazilikou
- 27a sv. Vavřinec na Petříně (doloženo podle slohu v literatuře)
- 49 sv. Vavřinec (doloženo podle slohu v literatuře)
- 50 sv. Ondřej ve dvorci kláštera ostromského
- 51 sv. Martin v knížecím Újezdě
- 52 sv. Linhart ve dvorci, později známém Jarošově

SYNAGÓGA

- 48 synagóga a později i kostel sv. Maří Magdalény v Nebovidech (podle Kosmy a literatury)

OPEVNĚNÍ PODHRADÍ A MOSTECKÁ VĚŽ

- 47 mostecká věž při dřevěném mostě a část hradby podhradí (?)

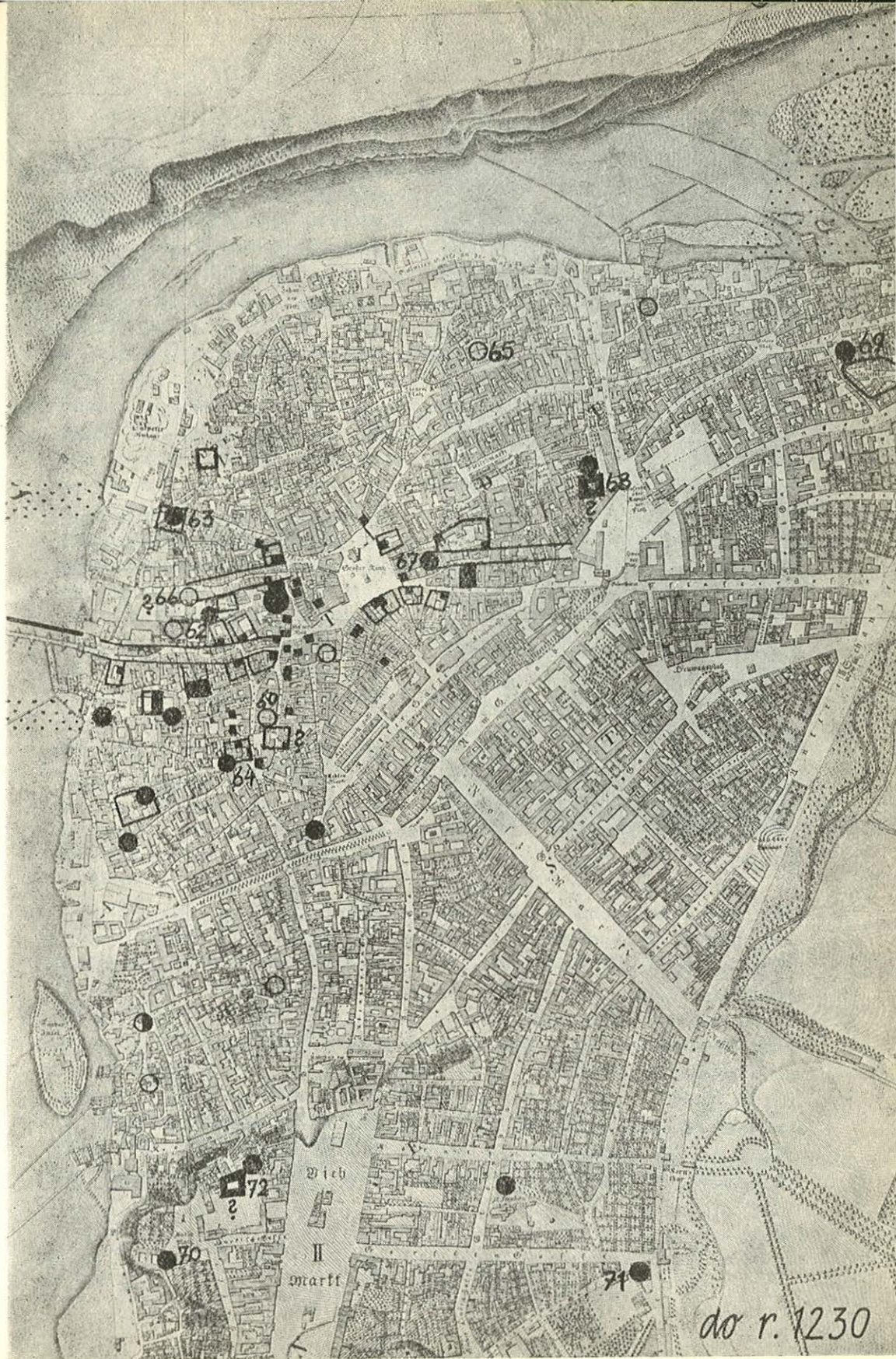
DVORCE VÝROBNÍ A OBCHODNÍ

- 53 pod dnešním čp. 16/I — zachována kamenná stavení
- 54 zbořený kamenný dům dvorce čp. 102/I podle Jüttnerova plánu — dnes část náměstí prim. dr. V. Vacka před radniční budovou čp. 2/I

REKONSTRUKČNÍ PLÁN OSÍDLENÍ PRAHY V OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU DO ROKU 1230

	Kostel zařazený hypoteticky do vývoje osídlení podle patrocinia, analogie založení a jiných dohadů		Kamenné domy zachované v jádru dnešních staveb nebo pod terénem či doložené náleзовými zprávami
	Kostel nebo synagoga, doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Není známo přesné umístění památky
	Kostel nebo synagoga, vzpomínané tradicemi zaznamenanými v Hájkově kronice z r. 1541		Dřevěný most
	Kláštery, kapituly a komendy doložené prameny nebo dosud zachované nad i pod terénem		Kamenný most (Juditin)
	Dvorce doložené prameny, archeologicky a v dosud zachovaném rozsahu		Hypotetické tržní ulice
	Dvorec zmíněný tradicí zaznamenanou v Hájkově kronice z roku 1541		Kamenné opevnění Hradu pražského
	Dvorce rekonstruované podle rozboru plánů z 19. století. Zachovány kamenné domy uvnitř parcel		Valové opevnění Hradu pražského a vyšehradské akropole

do r. 1230

KOSTELY, KLÁŠTERY, KOMENDY, KAPITULY, CÍRKEVNÍ DVORY

- 55 Johanitská komenda, špitál a ba-
zilika
- 56 zjištěná hradba johanitské
komendy
- 57 biskupský dvůr (dosud neznáme
přesnou lokaci)
- 58 sv. Prokop
- 59 sv. Vavřinec pod Petřínem
- 60 kolegiátní kapitula u sv. Jiljí
(s dvorcem?)
- 61 sv. Kosma a Damián (doloženo
pisemnými prameny)
- 62 P. Marie na Louži s dvorcem (?)
- 63 sv. Valentin s dvorcem
- 64 sv. Filip a Jakub
- 65 sv. Haštal
- 66 sv. Martin (na cestě k dřevěnému
mostu)
- 67 špitální kvádřikový kostel P. Ma-
rie před Týnem
- 68 komenda řádu Německých rytířů
s kostelem sv. Benedikta
- 69 bazilika sv. Petra v osadě němec-
kých kupců u Hradištka
- 70 sv. Václav ve dvorci na Zderaze
- 71 sv. Jan Evangelista na Bojišti
- 72 klášter a bazilika křižovníků Božího
hrobu na Zderaze
- 73 sv. Filip a Jakub na Smíchově

SESTAVIL VLADIMÍR PÍŠA

ZAKRESLILA HELENA LANYOVÁ

do Jüttnerova plánu Prahy z let 1811—1815

Výsledný rekonstrukční plán představuje pražské raně feudální město již v období (1230), kdy se zde plně prosadily feudální společenské, a hlavně hospodářské vztahy. Ty měly za následek i tzv. kolonizaci Prahy, kdy na volných prostranstvích u nově postavených hradebních zdí vznikly věžovité domy německého patriciátu podle vzorů, které si kolonisté přinesli ze své vlasti.

Asi s dokončením výstavby kamenného Juditina mostu, „císařského to díla“, jak dí kronikář Vincentius (FRB II, str. 408—9), byla na levém břehu řeky při opevnění podhradního sídliště u západního předměstí rozvinuta stavba johanitské komendy se špitálem a bazilikou (CDB I, č. 245). Tvořila jižní předmostí a doplňovala obranu mostu, hájeného starou věží a později i nově postaveným biskupským dvorem na severu (Píša — 1960, str. 62—97, Čarek, str. 344—46). Dodnes se zachovala část budov a baziliky (Píša — 1961, str. 55—6 a přiložený plán nálezů). V blízkosti vznikl asi po roce 1200 kostel sv. Prokopa, obsažený v domě čp. 376/III (podle Jüttnerova plánu), dnes dům čp. 625/III. Tvar apsidy, dodnes zřetelný, ukazuje ke konci našeho rekonstrukčního období. S touto poznanou skutečností vzácně souhlasí pověst zaznamenaná Hájkem (Hájek, III, str. 374—5). V Nebovidech na pozemcích kláštera svatojiřského byl postaven někdy během našeho období kostel sv. Vavřince pod Petřínem. Jeho půdorys je v Praze ojedinělý, má téměř kvadratický závěr, s věží nad presbytářem (Píša — 1957, str. 82—89).

Na pravém břehu řeky se zahušťuje zástavba výrobního a obchodního sídliště dvorců a rostou i nové kostely, většinou právě jako soukromé svatyně nově vznikajících feudálních sídel. Dva z nich jsme již zařadili do předešlé rekonstrukce. Kostel sv. Jiljí byl asi součástí kolegiální kapituly, z níž se nám zachovalo stavení pod čp. 445/I (Píša: Obytné domy pražské raného feudalismu, str. 46—7). Lze dnes těžko tvrdit, že pozdní sloup, ukazující svými tvary do doby kolem roku 1200, je zbytkem podpory empory údajně románského kostela P. Marie na Louži (Čarek, str. 291—2. Lapidarium Nár. muzea, č. inv. V, 152, čís. katal. 36 — Praha 1954). Panským kostelem dosud plně nepoznaného a nezhodnoceného zajímavého půdorysu byl i sv. Valentin. Jeho vznik nelze bezvýhradně klást do posledního rekonstrukčního plánu. Byl obsažen v domě čp. 56/I (podle Jüttnera) až do asanace čtvrti. Stál nad brodem na vyvýšeném terénu spolu s dvorcem (Čarek, str. 298—304). Zbylé sídlištní kostely, sv. Filipa a Jakuba, sv. Haštala a sv. Martina při cestě k dřevěnému mostu, nelze ani hypoteticky zařadit do našich plánů. Nejsou zatím pro to podklady, ani nebyly provedeny potřebné srovnávací studie. Archeologický výzkum kostela sv. Filipa a Jakuba, podniknutý při výstavbě Betlémské kaple, nebyl dosud řádně publikován. Přinesl nepřímý důkaz o pravděpodobnosti původu kostelů stejného zasvěcení v nepříliš rozdílném čase, neboť smíchovský kostel stejného

zasvěcení je též románský. Špitální kostel P. Marie, zbudovaný na místě nejstarší svatyně P. Marie před Týnem, byl postaven jistě v době do roku 1230 (CDB I, č. 393). Komenda řádu německých rytířů s kostelem sv. Benedikta, postavená na volném místě při opevnění, ukazuje zbytky apsidy na pokročilou stavbu pozdně románskou, s čímž souhlasí i listinné doklady (Regesta dipl. B. I, č. 801). Baziliku svatopetrskou jsem úmyslně ponechal až naposled, protože souvisí s dvorcem stojícím na místě starého Hradištka. Kostel je umístěn v plánu sídliště mimo vlastní jádro v osadě německé, doložené pro druhou polovinu 12. století (CDB I, č. 290). Nebude asi bez hlubší souvislosti, že všechny kostely sv. Petra při řece jsou dislokovány mimo podhradí nebo sídlištní jádro. Byly při nich buď rybářské osady, nebo později mlýny. Zčásti zachovaná bazilika sv. Petra v německé osadě se vracuje literaturou do poloviny 12. století (Čarek, str. 304—309). Pro uvedené skutečnosti, zdůrazněné větším stářím ostatních pražských kostelů téhož zasvěcení, bude nutno důkladně prozkoumat celý problém poříčského dvorce i jeho kostela.

Kostel sv. Václava na Zderaze byl posvěcen biskupem Valentinem, je tudíž datován dobou mezi rokem 1179 a 1181 (Regesta II, č. 1137). Jeho rozměry a silná věž napovídají příslušenství k feudálnímu dvorci. Kněžna Alžběta, manželka knížete Fridricha, založila kostel sv. Jana Ev. na Bojišti mezi Prahou a Vyšehradem (FRB II, str. 474—5). Stalo se tak po bitvě v roce 1179. Vykopané zbytky by svědčily o kostelu nevšedního půdorysu, pokud publikované zaměření odpovídá přesně skutečnosti (Hlubinka — 1951, str. 30—34).

Pražské podhradí i pravobřežní sídliště bylo zaplněno k roku 1230 řadou výrobních dvorců a obchodních středisek, takže bylo nutno zastavovat ke konci období i staré tržní ulice, které ztratily svou původní funkci přeložením komunikačních tahů a zřízením ústředního tržiště na místě dnešního Staroměstského náměstí. Počátek druhé třetiny 13. století zaznamenal i další podstatné změny v půdorysné struktuře města, vzniklé zástavbou na volných místech při opevnění a na bývalém Židovském ostrově. Vznikly i nové kláštery, menších bratří sv. Františka a sv. Kláry, které důstojně reprezentovaly první stavby nového slohu v Praze. Poznali jsme prostou důstojnost architektury Anežského kláštera, a tím více litujeme, že neúprosný čas úplně zahladil stopy po výstavbě posledního reprezentanta románských klášterů a kostelů v Praze, kláštera křižovníků Božího hrobu na Zderaze, založeného po roce 1188 (Čarek, str. 204). Podle analogie výstavby rytířských řádových staveb u nás i v sousedních zemích se můžeme domnívat, že se jednalo o monumentální architekturu.

... A MÍSTO ZÁVĚRU

Studie zůstane úmyslně bez závěru, protože šlo o první rekonstrukční pokus, který má mnoho nedostatků. Úmyslně jsem se pokusil o novou metodu, kde podkladem nebyla jen nezvratná fakta archeologických, dobře zhodnocených nálezů, nebo stojící, uměleckohistorickou metodou posuzované památky. Zařazení bájí a pověstí, jakož i použití analogie patrociníí a zásady postupného růstu jednotlivých sídlištních jader najdou jistě mnoho odpůrců. Domnívám se však, že bychom nadále nemohli vystačit při sestavování rekonstrukčních plánů Prahy jen se skutečnostmi, které jsme dosud náhodně nebo i plánovitě zjistili, protože jsou mizivě nepatrné proti historické pravdě růstu města. Zadííváme-li se na tyto rekonstrukční plány a vyhledáme-li je n doložené památky, pak si uvědomíme, že v polovině 13. století nemohla by být Praha již středoevropským velkoměstem, kde by se hospodářsky silní kolonisté s královskými plnými mocemi usazovali na zbytku půdy při hradbách; ti by si stavěli své věžové domy a komendu německých rytířů přímo ve středu města, kde nejsou doložené památky a výstavba z období raného feudalismu. Území Starého Města a pobřežní pruh při Vltavě pod Vyšehradem byly záhy naplněny slovanským obyvatelstvem a cizími obchodníky tak, že i německá osada se musela spokojit ve 12. století místem u brodu mimo sídliště. Teprve kolonizací a podporou královskou se Němci později smísili se slovanským obyvatelstvem ve vlastním městě. Dokladem toho je změna ve výstavbě městských domů na Starém Městě pražském i pozdější písemné doklady o domovním vlastnictví.

Doufám, že rekonstrukční plány s jasným odlišením památek zachovaných dodnes a míst zaznamenaných jen tradicí a v bájích, doplňovaných i analogiemi patrociníí s přihlédnutím k možnému růstu osidlování, budou přijaty jako první pokus, jehož cílem bylo právě rozlišení pravdy a dohadů.

PRAMENY A LITERATURA

Fontes rerum bohemicarum — Prameny dějin českých. Díl I, II, III, Praha 1873, 1874, 1882 (FRB)

G. Friedrich, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. Praha 1904—07 (CDB I) Regesta diplomatica et epistolaria regni Bohemiae I. Praha 1855

Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Herausgegeben von Bertold Bretholz. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores — Nova Series, Tomus II, Berolini, Berlin 1923 (Kosmas—Bretholz)

Kosmova kronika česká, překlad K. Hrdiny. Praha 1950 (Kosmas—Hrdina)

- Letopis Vincentiův a Jarlochův, překlad Fr. Heřmanského. Praha 1957 (Vincentius—Heřmanský)
- Václava Hájka z Libočan Kronyka česká. Podle originálu z r. 1541 vydal V. Flajšhans. I—III. Praha 1918—1929 (Hájek)
- František Ruth: Kronika královské Prahy a obcí sousedních. Praha 1903, 1904
- Vilém Lorenc: Ibrahim Ibn Jakuba Cesta do zemí Slovanských (podle Westberga a Kowalského (čís. inv. 108.241 Státní židovské muzeum v Praze).
- Týž: Ibrahim Ibn Jakub, Cesta do Čech (čís. inv. 108.242 — tamtéž)
- Pinkasova škola, památník minulosti a našich dnů. Praha 1954
- Dr. Jiří Čarek: Románská Praha. Praha 1947 (Čarek)
- Václav Mencl: Praha románská. Osmera knih díl II, Praha 1948
- Jan Filip: Praha pravěká. Osmera knih díl I, Praha 1949
- Fr. Ekert: Posvátná místa král. hl. města Prahy, I, II, Praha 1883—4 (Ekert)
- W. W. Tomek: Základy starého místopisu Pražského. I—V. Praha 1865—1872 (Tomek. Místopis, — část města)
- Jüttnerův plán Prahy z let 1811—1815 zveřejněn v knize Berní rula sv. 3 — Pražská města. Praha 1950
- Město vidím veliké... cizinci o Praze. Fr. Borový v Praze 1940.
- Dějiny Prahy, Praha 1964
- David. J. Podiebrad: Alterthümer der Prager Josefstadt, ... Praha 1870
- Karl Maader: Der Bischofshof, von alters her Hof bei St. Peter oder Hradisko genannt. Praha 1930
- Josef Cibulka: Václavova rotunda svatého Víta. Svatováclavský sborník I. Praha 1934
- Karel Guth: Praha, Budeč a Boleslav. Svatováclavský sborník I. Praha 1934
- Ed. Šittler: Kostel sv. Linharta a dům „U černého orla“ na Starém Městě pražském. Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy, III. Praha 1911
- O. J. Blažíček, J. Čerovský, E. Poche: Klášter v Břevnově. Praha 1944
- Rudolf Hlubinka: Zprávy o některých románských nálezích v Praze. 1. Kostel sv. Jana Ev. na Bojišti. Časopis Společnosti přátel starožitností. LIX — 1951. Praha 1951
- František Kalousek: Velkomoravské hradisko ve Znojmě-Hradišti na Moravě. Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university. IV. ř. hist. č. 2. Brno 1955
- Vladimír Piša: Středověká Praha ve světle nálezů z roku 1955. Ochrana památek 1 — 1957. Sborník Klubu Za starou Prahu na rok 1957. Praha 1957
- Dobroslav Líbal—Vladimír Piša: Příspěvek k poznání půdorysného vývoje historického jádra Prahy v období raného feudalismu. Ochrana památek 2 — 1958. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1958. Praha 1958
- Vladimír Piša: Stará tvář pražské půdy. Ochrana památek 2 — 1958. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1958. Praha 1958
- Josef Cibulka: Templum sanctae Mariae. Kniha o Praze 1958. Praha 1958
- Vladimír Piša: Kunštátský dvorec. Ochrana památek 1959. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1959. Praha 1959
- Vilém Lorenc: Nové Město pražské. Ochrana památek 1959. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1959. Praha 1959
- Hubert Ječný: Staré cesty v pražské krajině. Ochrana památek 1959. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1959. Praha 1959
- Hana Volavková: Stará pražská tržiště. Kniha o Praze 1959. Praha 1959
- Ivan Borkovský: Kostel řádu templářů v Praze na Starém Městě. Kniha o Praze 1959. Praha 1959

- Vladimír Piša: O Staroměstském opevnění Juditina mostu. Ochrana památek 1960. Sborník klubu Za starou Prahu na rok 1960. Praha 1960
- Vladimír Piša: Jak rostla Praha. Kniha o Praze 1961. Praha 1961
- Dr. Henryk Münch: Struktura středověké stavby měst v Polsku. Referát II. konference pracovních skupin ČSAV, DBA, PAN, SAV. Dobříš — zámek 1957
- Ivan Borkovský: Kostel Panny Marie na Pražském hradě. Památky archeologické XLIV 1953. Praha 1953
- Ivan Borkovský: Výzkumy v Černé věži na Pražském hradě. Památky archeologické L, 1959. Praha 1959
- Ivan Borkovský: K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě. Památky archeologické LI, 1960. Praha 1960
- Vladimír Piša: Nové poznatky o domě čp. 16 na Starém Městě pražském. Památková péče 1963, čís. 7. Praha 1963
- Vladimír Piša: Praha v roce mezinárodní kampaně na ochranu památek. Památková péče 1964, čís. 10. Praha 1964
- Vladimír Piša: Byla v Praze tržní ulice? Památková péče 1965. V tisku
- Vladimír Piša: Románské podzemí Rottova domu v Praze. Památková péče 1965, číslo 2. Praha 1965
- Vladimír Piša: Obytné domy pražské raného feudalismu, historie kvádríkového domu. Dipl. práce University Karlovy, filosofické fakulty. Praha 1963
- V. Ryneš: Über den St. Kosmas und Damian — Kult in Böhmen. Zur Geschichte der Pharmazie. Geschichtsbeilage der Deutschen Apotheker-Zeitung zugleich Mitteilungsblatt der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie e. V. 14. Jahrg. 1962. Nr. 1. Stuttgart 1962
- Ostatní literatura je uvedena v citovaných dílech.